

17. ve 18. Yüzyıllarda İstanköy Adası'nda Ekonomi ve Ticaret

Economy and Trade on the Island of Kos in the 17th and 18th Centuries

Ensar Köse*

Öz

İstanköy Adası tarih boyunca, coğrafi konumu ve korunaklı limanıyla ön plana çıkmıştır. Ada, Mısır-Rodos-İzmir denizyolunun üzerinde yer almaktadır. Anadolu kıyısında Bodrum'a da çok yakındır. Adada ticaretin kalbi Narence Limanı'dır. Limanın korunaklı bir yapısı vardır. Bundan dolayı liman, bölgede seyrüsefer eden gemiler için önemli bir sığınak yeri olagelmıştır. Osmanlı Devleti idaresinde limanın ve genel olarak adanın ticari işletmesi, Gümrük-i İskele-i Narence ve Tevâbii Mukâtaası adıyla yapılandırılmıştır. Narence Limanı'na giriş-çıkış yapan ürünlerin gümrük vergisi ve adadaki her türlü vergi bu mukâtaa tarafından tahsil ediliyordu. Mukâtaaya ait rakamlar, İstanköy Adası'nın ekonomik ve ticari durumu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Dolayısıyla bu araştırmanın ilk bölümünde, İstanköy Mukâtaası'nın, 17. ve 18. yüzyıllardaki mali yapısı gözden geçirilmiştir. Böylece, ada ekonomisinin büyüklüğü ve karakteri hakkında genel bir kanaat oluşturulmaya çalışılmıştır. Sınırlı ziraî toprağa sahip adada, hububat tarımının yeteri kadar gelişmediği açıktır. Buna

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü - Assoc. Prof., İstanbul University - Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, İstanbul/TÜRKİYE
<https://ror.org/01dzn5f42> ensar.kose@iuc.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-2754-0982>

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

karşılık bağcılık ve bahçecilik yaygındır. Adada yetiştirilen limon ve turunç gibi narenciye ürünlerinin en büyük alıcısı, Osmanlı saray mutfığıdır (Matbah-ı Âmire). Tarımın yanı sıra adada, canlı bir ticari hayatın olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmada, adanın ve Narence Limanı'nın ticari işlevine ve önemine dair de bazı bilgiler verilmektedir. Araştırmanın temel kaynakları, Osmanlı Arşivindeki defter ve belgelerden oluşmaktadır. İlâveten, bazı Osmanlı kroniklerinden ve adayı ziyaret eden yerli ve yabancı seyyahların anlatımlarından da istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Adalar Denizi, İstanköy Adası, Narence Limanı, Deniz Ticareti.

Abstract

Throughout history, the island of Kos has attracted attention with its geographical location and sheltered harbour. The island is located on the Egypt-Rhodes-Izmir sea route. It is also very close to Bodrum Port on the Anatolian coast. The heart of trade on the island is Narence Port. The port has become an important place of refuge for sailors navigating in the region. Under the administration of the Ottoman Empire, the island economy and all commercial activities in the port were managed and controlled by the organization called Gümrük-i İskele-i Narence ve Tevâbii Mukâataa. All taxes on the island, including the customs duty on products entering and leaving Narence Port, were collected by this institution (mukâtaa). The budget figures of this mukâtaa help us to be informed about the economic and commercial situation of the island of Kos. Therefore, in the first part of the research, the financial situation of the Kos mukâtaa in the 17th and 18th centuries was reviewed. Due to the lack of land suitable for agriculture on the island, grain agriculture is not sufficiently developed. On the other hand, viticulture and horticulture were common on the island. In this research, some information is also given about the commercial function and importance of the island and Narence Port. The main sources of the research consist of records and documents in the Ottoman Archives. In addition, several Ottoman chronicles and the accounts of local and foreign travelers who happened to visit the island were also utilized.

Keywords: Ottoman Empire, Archipelago, Kos Island, Narence Port, Maritime Commerce.

Giriş

Ege Denizi'nin, Osmanlı coğrafya eserlerinde, “Adalar Arası” ya da “Adalar Denizi” olarak adlandırıldığı¹; buna karşılık, adalar bölgesinin fethinden sonraki idari teşkilatlanmada, buraların, esasında Akdeniz'in bir parçası olarak kabul edildiği, nitekim adaların çatı idari yapısına da Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti adı verildiği malumdur². Öte yandan, irili ufaklı onlarca adayı bünyesinde barındıran bu denizi, Akdeniz'den ayıran karakteristik vasıfların neler olduğu, modern dönem coğrafya ve tarih çalışmalarında tartışılmıştır³. Bu denizin ticari önemi hakkında ise iki husus önce çıkarılmıştır: Kuzey ile güney deniz ticaret yolları arasında bir halka işlevi görmesi, ayrıca karadan Batı Anadolu kıyılarına indirilen malların dağıtımının bu deniz yoluyla gerçekleştirilmesi. Ege adalarının, Anadolu kıyı kentleriyle yoğun ticari bağlantılarına vurgu yapıldığı, hatta buraların, “Anadolu ekonomik bölgesine dâhil olduğu” tezinin ileri sürüldüğünü de ilave etmeliyiz⁴. Öte yandan adalar hakkında, son yıllarda sayısı giderek artan çalışmalarda, mesele kavramsal, teorik ve analitik olarak ele alınmıştır. Bu araştırmalarda, tartışmanın odağını başlıca şu gibi hususların oluşturduğu görülmektedir: Birer kavram olarak adalılık (*islandness*) ve adasallığın (*insularity*) tam olarak ne ifade ettiği; adaların, anakaradan kopuk izole ve içe dönük yapılar (*microcosmos*) olup olmadığı; adalar dünyasının, karadan bakışla anlaşılıp anlaşılamayacağı? Bu sorular, Ege adalarının tarihi bağlamında da ele alınmış ve birçok görüş ileri sürülmüştür. Burada iki karşıt tezin olduğu görülür; izolasyon teması ile birbirine bağlı adacıklar teması. Araştırmalardaki genel eğilim, Ege adalarının, dış dünyadan kopuk izole yapılar olmadığı, Doğu Akdeniz'in büyük resmi içinde, irili-ufaklı adaların, bir zincirin

- 1 Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kübâr fî Esfârî'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 79.
- 2 Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti hakkında: Mahmut H. Şakiroğlu, “Cezâyir-i Bahr-i Sefid”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİİA)*, C 7, İstanbul 1993, s. 500-501. İstanköy Adası'nın üzerinde yer aldığı denize, Osmanlı arşiv belgelerinde de Akdeniz denildiği malumdur. Örneğin: “Akdeniz'in mîrî fırkatele başbuğu İbrahim Bey kullarının Bahr-i Sefid'de İstanköy ceziyesinde vâkî uhde-i iltizamında olan Gümrük-i İskele-i Narence ve Tevâbi'i Mukâtaası...” [Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Defteri Kefe Mukataası (D.KFM), 109/7].
- 3 Örneğin, Ege Denizi ve adalar hakkındaki bir eserde, bölgenin kendine mahsus jeolojik, topografik, sosyal ve kültürel farklılıklarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Bk. Sırrı Erinç - Tâlip Yücel, *Ege Denizi Türkiye İle Komşu Ege Adaları (İkinci Baskı)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 7; Ramazan Özey, “Adalar Denizi ve Batı Anadolu Bölgesi Hakkında”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, C 1/ S. 3, İstanbul 2001, s. 27-36.
- 4 Erinç - Yücel, *age.*, s. 43-45, 60.

halkaları ya da ağlar sisteminin birer unsuru oldukları yönündedir⁵. Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Ege adalarının, idari yönden tam bir serbestiyet statüsünde (*otonomi*) olup olmadıkları da adalarda uygulanan timar ve vakıf sistemiyle irtibatlı olarak tartışılmış bir husustur. Esasında, Osmanlı mali yönetim mantığının bir tezahürü olan serbestiyet kavramının, müstakıl bir idare gibi anlaşılamayacağı ifade edilmektedir⁶.

Adalar tarihinin bu genel çerçevesinden, İstanköy Adası özeline geldiğimizde, bu ada hakkındaki literatürün, diğer büyük Ege adalarına kıyasla, sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Mamafih, Ege adalarının Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve buralarda tesis edilen idari düzeni, arşiv kaynaklarına istinaden ele alan çalışmalar, İstanköy Adası hakkında da ufuk açıcı bilgileri muhtevidir⁷. Ayrıca adanın yakın dönem tarihi ve adadaki Türk kültür varlığıyla alakalı bazı eserler kaleme alınmıştır⁸. Osmanlı iktisat tarihçisi Mehmet Genç'in, mâlikâne sistemini anlattığı eserinde, İstanköy Mukâataası'na ait rakamların bir bölümünü tablo hâlinde verdiği görülmektedir⁹. Adanın, seyrüsefer güzergâhı üzerindeki konumuna ise modern

- 5 Osmanlı adaları hakkındaki literatürün genel bir değerlendirmesi için bk. Antonis Hadjikyriacou, "Envisioning Insularity in the Ottoman World", *Islands of the Ottoman Empire*, ed. Antonis Hadjikyriacou, Marks Wiener Publishers, Princeton 2018, s. vii-xix. Aynı kitap içinde Eleftheria Zei, tarih yazımında Ege adasallığının durumunu, daha kapsamlı şekilde ele almıştır. ("The Historiography of Aegean Insularity", *Islands of the Ottoman Empire*, s. 37-58). Burada, Ege adalarının sosyo-ekonomik tarihi hakkında batı literatüründeki tartışmalara (izolasyon, bağlantı ağları vs.), Yunan tarihçilerinin uzun süre katılmadıklarını söylemektedir. Bunun nedenini, onların, adaları Yunan tarihinin bir parçası olarak ele almayı tercih ettikleri ve 18. yüzyıldan beri, modern Yunan toplumunun dönüştürülmesindeki rolleri bakımından inceledikleri şeklinde açıklamaktadır (s. 48). Ancak Zei'nin verdiği literatürden, bu tutumun, son yıllarda adalar tarihi ve toplumunun bazı spesifik yönlerini konu alan akademik araştırmalarla değişme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.
- 6 *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, ed. Cevdet Küçük, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK), Ankara 2001, s. 65.
- 7 Ege adalarındaki Osmanlı hâkimiyeti hakkında, müşterek çalışmaların ürünü olan şu eserlere bakılabilir: *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, ed. Cevdet Küçük, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK), Ankara 2001; *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, ed. Cevdet Küçük, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) Yayını, Ankara 2002, s. 15 vd.; *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, ed. İdris Bostan, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 7 vd.
- 8 Mustafa Kaymakçı - Cihan Özgün, *Rodos ve İstanköy Türkleri: Türk Kurtuluş Savaşı'na Katkıları ve Güncel Sorunları*, Eğitim Yayınevi, Konya 2020; Zeki Çelikkol, *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990; Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'deki Osmanlı Mimarisi*, Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara 2008.
- 9 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, 5. Baskı, İstanbul 2007, s. 131.

çalışmalarda vurgu yapılmakta, Anadolu kıyılarıyla bağlantısına da işaret edilmektedir¹⁰.

Ancak yine de İstanköy Adası'nın ekonomik ve ticari tarihi, henüz müstakil bir araştırmaya konu edilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Ege adalarının iktisat tarihine, İstanköy ölçeğinde katkı sağlamaktan ibarettir. Adalar tarihçiliğinin yukarıda işaret ettiğimiz teorik yaklaşımı içinde, çalışmada elde ettiğimiz bulguların, ne anlam ifade ettiğine dair, araştırmanın sonuç kısmında birkaç cümle kurulacaktır. Bu araştırmanın ana kaynakları, büyük ölçüde arşiv kayıtları ve belgelerinden oluşmaktadır. Fakat döneme ait gümrük muhasebe defterlerinin bulunmamasının, çalışmamız için ciddi bir eksiklik olduğunu da itiraf etmeliyiz. Adayı ziyaret eden bazı gezginlerin anlatımlarıyla, birkaç Osmanlı kroniğinden istifade edildiğini de belirtmeliyiz.

Uzun Ada/İstanköy: Osmanlı öncesinde *Kos* ve *Stanichio* adıyla bilinen adaya, fetihten sonra Osmanlılar, eski adından bozma olarak *İstanköy* demişlerdir. Adaya, “uzun ada” anlamında *Lango* da denmiştir. Gerçekten de adanın, bu isimlendirmeye uygun bir fizikî yapısı vardır. Gökova Körfezi'nin girişinde yer alan ada, güney-batıdan kuzey-doğu yönüne doğru ince uzun bir görüntüye sahiptir¹¹. Narence Limanı, adanın kuzey-doğu ucundadır. İstanköy Adası'nın önemi, sadece fizikî yapısı ve korunaklı limanından kaynaklanmaz, ada coğrafi yönden de önemli bir konumdadır. Mısır (İskenderiye) ve Kıbrıs'tan gelerek Rodos üzerinden İzmir'e doğru giden denizyolu üzerinde bulunmaktadır. Narence Limanı, bu güzergâhta seyrüsefer eden gemiler için bir mola ve tehlikeli durumlarda sığınma yeridir. Bura yolu düşen gezginler, adanın korunaklı limanı ve güzel narenciye bahçelerinden söz ederler¹².

10 İstanköy Adası'nın, Doğu Akdeniz denizciliğindeki konumu için bk. Elena Frangakis-Syrett, *Trade and Money, The Ottoman Economy in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*, The ISIS Press, İstanbul 2010, s. 113, 115-116, 135.

11 Metin Tuncel - İdris Bostan, “Dünden Bugüne Ege Adaları”, *Coğrafya Dergisi*, S. 6, İstanbul 1998, s. 35; Feridun Emecen, “İstanköy”, *DVİA*, C 23, İstanbul 2001, s. 308.

12 1598'de İstanköy'ü ziyaret eden, adanın bir de haritasını çizen İtalyan Giuseppe Rosaccio'nun gözlemleri de benzerdir. O, adada güzel bahçelerde, birçok farklı meyve ve sebzenin yetiştirildiğini söylemektedir. (*Viaggio da Venetia, a Costantinopoli Per Mare, e per Terra, & insieme quello di Terra Santra*, Venetia 1598, s. 58). Roma'daki Fransız diplomat Henry de Beauvau, 1604'te gezdiği İstanköy'ün güzel limon ve portakal bahçeleri, ayrıca mükemmel şarapları olduğunu anlatmaktadır. (Henry de Beauvau, *Relation Journaliere du Voyage de Levant*, de son Altesse 1615, s. 81).

Osmanlı hâkimiyeti öncesinde ada, Saint Jean şövalyelerinin elindeydi. Bunlar, Rodos'a yerleştikten sonra, 1315'te İstanköy'ü de ele geçirerek, buraya yeni kaleler yapmışlardır. Limanı muhafaza altına almışlar, bir köprü ile şehre bağlanan kaleyi tahkim edip, Türk akınlarına karşı koymaya çalışmışlardır. Ancak bu tedbirler, adayı elde tutmaları için yeterli olmamıştır. 1455'te İstanköy Adası'na ilk ciddi hücumu gerçekleştiren Hamza Bey, Andimahya Kalesi'ni muhasara ve tahrip etmiştir. Takip eden yıllarda ada bir süre daha şövalyeler elinde kaldıysa da, Rodos'un fethinden kısa müddet sonra, 3 Ocak 1523 (15 Safer 929) tarihinde, Bodrum Kalesi'yle birlikte Osmanlılar'a terkedilmiştir¹³. Osmanlı idaresinde İstanköy Adası, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği Rodos Sancağı'na bağlı bir kaza olarak teşkilatlandırılmıştır¹⁴. Daha sonra 1581'de Nakşa Adası'na bağlandıysa da bu durum uzun sürmemiştir. İstanköy'den Rodos'taki kadirgalara nöbetçi cenkçi gönderilmesinde, ayrıca Sultan Süleyman Vakfı'nın Rodos'taki imareti için İstanköy'deki gayrimüslim *haracı*'nın tahsilinde yaşanan birtakım sıkıntılardan dolayı, ada yeniden Rodos Sancağı'na bağlanmıştır (9 Kasım 1581)¹⁵.

Pirî Reis'in gözlemleri, Osmanlı idaresine girdiği tarihlerde limanın durumu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. O, adaya uzun anlamında *Lango* denildiğini hatırlattıktan sonra şu bilgileri vermektedir: “Narence Kalesi bir alçak düz yerdedir. Bir tarafını kazıp liman yapmışlardır. Limana küçük gemiler girer, kadirga girmez, sığdır. Ama kayık girer. Narence Kalesi'nin önünden başka, iyi yatak yeri yoktur. Bu Narence'nin önleri, güzel demir atma yerleridir. İki üç yüz parça geminin yatabileceği yerdir¹⁶.” Narence Limanı için Pirî Reis'in tespitlerine benzer bir gözlemi, yaklaşık yüz yıl sonra 1630'da adayı ziyaret eden Fransız konsolosluk memuru Sieur de Stochove de yapmaktadır: “Kale ile kasaba arasında yer alan liman, oldukça büyük ve güvenlidir. Ancak girişi, denizin getirdiği kumla tamamen bozulmuştur. Bu nedenle, sadece küçük tekneler girebilmektedir.

13 İstanköy ve Bodrum'un ele geçirilmesinin hemen sonrasında, bu kalelerde mevcut harp alet ve edevatının dökümünü muhtevî defterde, fethin tarihi 15 Safer 929 (3 Ocak 1523) olarak verilmektedir. [BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defteri (TS.MA.d), 10582].

14 İstanköy'ün fethi ve adada Osmanlı idaresinin tesisi hakkında şu çalışmalara bakılabilir: *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 16 vd.; *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, s. 15 vd.; *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, s. 7 vd. Keza adanın Türk hâkimiyeti altındaki tarihi için bk. Emecen, “İstanköy”, *DVİA*, s. 308-310. Rodos ve çevre adaların fethi hakkında: Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 46-49.

15 BOA, Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d), 42, s. 90, hkm. 358; A.DVNS.MHM.d, 46, s. 187, hkm. 384, 9 Kasım 1581.

16 Pirî Reis, *Kütâb-ı Bahriye*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 220-221.

Kadırgalar ve büyük gemilerse, demirlemek için uygun olan sahilde kalırlar¹⁷.” Kırk yıl sonra, 1670’te adayı gezen meşhur seyyah Evliya Çelebi’nin tespitleri de farklı değildir. O, her ne kadar şehir varoşu ile kale arasında kalan liman için, “liman-ı azım” (büyük liman) terimini kullansa da, limana giriş sağlayan boğazın dolmasından dolayı, büyük gemilerin giriş yapamadığını söylemekte ve ilave etmektedir; “amma fırkate ve kayıklar girer, eğer tathir olsa âlâ limandır¹⁸.”

Harita: Doğu Akdeniz’in genel görünümü ve İstanköy Adası
(Harita tarafımızdan çizilmiş olup ölçek kullanılmamıştır.)

- 17 Sieur de Stochove, *Le Voyages d’Italie et du Levant: Contenant la description des royaumes, provinces, gouvememens, villes, bourgs...*, 1670, s. 216.
- 18 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C IX, haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 112.

A. Fetih Sonrası İktisadi ve Ticari Yapılanma: İstanköy Cezîresi ve Tevâbii Mukâtaası

Fetihten sonra, İstanköy Adası'nın tahriri yapılmış ve burası timar sitemine dâhil edilmiştir. Adada padişah, beylerbeyi ve sancakbeyi haslarının yanı sıra, zeamet ve timarlar vardı ki, bunlar, adadaki kale muhafızlarına tahsis edilmişti. Bununla birlikte, gelirlerin yetersizliği nedeniyle, Anadolu yakasından (Aydın ve İzmir), kale muhafızlarının maaşlarının ödenmesi için takviyenin yapıldığı bilinmektedir¹⁹. Adanın iktisadi ve mali yapısı ise fethin hemen ardından, *mukâtaa* sistemi çerçevesinde teşkilatlandırılmıştır. Rebiülâhîr 929 (Şubat-Mart 1523) tarihli kayıtlarda, adada beş mukâtaa biriminin olduğu görülmektedir. Bunların adları ve mali büyüklükleri şöyledir: Mukâtaa-i Gümrük-i İskele-i Bâc-ı ... Bâc-ı Esb ve Bâc-ı Kapan ve İhtisab ve Bâc-ı Hamr ve Resm-i Fuçî ve Resm-i ... ve Resm-i ... ve Resm-i Dalyan ve Simsâriye, 16.000 akçe; Mukâtaa-i Beytü'l-mâl ve Mâl-ı Gâib ve Mâl-ı Mefkud ve Yava ve Kaçgun, 45.000 akçe; Mukâtaa-i Dalyan-ı Liman-ı Narence, 15.000 akçe; Mukâtaa-i Şemhâne, 1.000 akçe; Mukâtaa-i Memleha; 60.000 akçe. Bu mukâtaalardan her biri, defterde adları yazılı kişilere “der-uhde” edilmişti²⁰. Mukâtaayı oluşturan bu birimlerin sayısı, sonraki tarihlerde artarak on dörde kadar çıkacaktır.

Böylece İstanköy'de, timar sistemindeki yerler hariç, ada ekonomisini oluşturan diğer birimler, *mukâtaa* sistemine göre teşkilatlandırılmış oluyordu. Daha sonra adı İstanköy Cezîresi ve Tevâbii Mukâtaası olacak iktisadi birim, Osmanlı maliyesinde bir çatı yapı olan Kefe Mukâtaası Kalemi'ne bağlanmıştır²¹. Bu iktisadi/mali yapıda önemli bir değişiklik, Rodos'ta Sultan Süleyman Camii ve İmareti Vakfı'nın kurulmasıyla meydana gelmiştir. Zira civardaki diğer adalarla birlikte, İstanköy Adası'ndaki gayrimüslimlerin *ispençe* vergisi de bu vakfa gelir kaydedilmiştir²². Konu hakkındaki araştırmalarda, vakfin ekonomik faaliyete katılımının, vakıfların idaresi *serbest timar* statüsünde olduğundan dolayı, adadaki iktisadi/mali faaliyet için “serbestiyet” anlamı taşıdığına işaret edilmiştir. İdari yönden tam bir serbestlik (otonomi) ifade etmeyen bu yapının özünü, adadaki her türlü ekonomik faaliyetin yürütülmesini sağlayan kişilerin, doğrudan merkeze karşı sorumlu

19 *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 25, 28, 34.

20 BOA, TS.MA.d, 2194, s. 16.

21 Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XV-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 110.

22 M. Akif Erdoğan bir araştırmasında, İstanköy Adası'ndan Sultan Süleyman Vakfı'na gelir kaydedilenin, sadece adadaki gayrimüslimlerin *ispençe* vergisi olduğunu yazmaktadır. Bk. “Rodos Adasındaki Osmanlı Evkafı (1522-1711)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XV/S 1, 2000, s. 9.

olmaları keyfiyeti oluştıuruyordu²³. İstanköy'de, iktisadi hâsılandan pay almak isteyen iki grup (kalelerde muhafaza görevi yapan askerler ile Sultan Süleyman Vakfı mütevellileri) arasında ihtilaflar eksik olmayacaktır²⁴. Mukâtaanın gelir kalemleri ve vergi oranları sancak kânunnâmesiyle belirlenmişti ki, vergi bahsi ileride ayrıca ele alınacaktır.

1. İstanköy'de Mukâtaa İdaresi ve Mali Durum

İstanköy Mukâtaası'nın idaresinde, Osmanlı iktisat sistemiyle mütenasip şekilde, farklı usuller tatbik edilmiştir. Yukarıda aktardığımız ilk kayıtlarda, mukâtaanın belirli kişilere “der-uhde” edildiği yazılıdır. Osmanlı maliyesinde, 16. yüzyılın ortalarından itibaren görölmeye başlayan nakit sıkışıklığına çözüm olarak, mukâtaalarda *iltizam* usulünün yaygınlaştığı bilinmektedir²⁵. İstanköy Mukâtaası da bu tarihlerde iltizam usulüyle idare edilmiş olmalıdır. Daha sonra mukâtaanın gelirleri, adadaki kalelerde muhafaza hizmeti gören askerin mevâcibleri için *ocaklık* tahsis edilecektir. Kefe Mukâtaası'na ait ahkâm defterindeki bir kayıtta, Hazîne-i Âmir'e'de mevcut mukâtaa defterlerine istinaden, senelik 1.218.000 akçe geliri olan İstanköy Mukâtaası'nın 1045 H. (1635-36 M.) tarihinde, kale neferatına *ocaklık* tayin edildiği belirtilmektedir²⁶. Ocaklık statüsündeki mukâtaalar, iltizam sisteminin ayrılmış (mefrûzu'l-kalem) birimler olduğundan, hukuken, ehl-i örf sınıfından mahallî idarecilerin müdahalesine kapalı yapılarıdır. Bu gibi ocaklık mukâtaalar, askerî zümrenin oradaki ağalarına der-uhde edilirdi. Askerin mevâcibleri (maaşları) mukâtaa gelirinden ödenir, ayrıca kale tamiri gibi harcamalar da yine buradan yapılırdı²⁷. Ocaklık statüsünde iken, İstanköy Mukâtaası da bu şekilde idare edilmiştir. Mukâtaanın fiili idaresinde ise “emânet” usulü uygulanmıştır. Bu sistemde tüm işler, “ber-vech-i emânet” bir *emin* tarafından yürütölürdü. Nitekim 1676 tarihli bir kayıttan, iktisadi yapının adının Nefs-i İstanköy Cezîresi ve Tevâbii Mukâtaası

23 İstanköy de dâhil olmak üzere, Ege adalarındaki serbest vakıfların statüleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 34-35, 65; Ömer İşbilir, “Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları”, *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, s. 115 vd.

24 Örneğin Sultan Süleyman Evkafı Nâzırı Bâbüssaade Ağası Hacı Abdullah Ağâ'nın, Divân-ı Hümayun'a bir arz sunarak, İstanköy'deki kale dizdarı ve neferatın, vakıf için tahsilata muhalefetinden şikâyetçi olduğunu görüyoruz. Buna cevaben, Defter-i Cedid-i Hakânî'de, İstanköy adasından, vakıf ve neferat için tahsis edilen kalemler sıralanmıştır. Bk. Hülya Polat Yılmaz, *Kefe Mukataası Ahkâm Defteri (1643-1707)*, (İnceleme, Transkripsiyon), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 213-214.

25 Çakır, *age.*, s. 36.

26 *Kefe Mukataası Ahkâm Defteri*, s. 137-138, hkm. 129.

27 Çakır, *age.*, s. 89-92.

olduğunu, emin ve kabzımal Abazalar Ağası Ali Ağa tarafından idare edildiğini öğreniyoruz²⁸. Adada ocaklık idaresi, 1696'da *mâlikâne* uygulamasının başlamasına kadar sürecektir.

17. ve 18. yüzyıllar süresince, mukâtaanın adında ve statüsünde değişiklikler olmuş, senelik mali büyüklüğünde (*malı*) ufak dalgalanmalar ve mukâtaanın müzayedesinde hazineye yapılan peşin ödemede (*muaccele*) önemli artışlar yaşanmıştır. Ayrıca mukâtaa idaresinden kaynaklı ve konjonktürel şartlara bağlı birtakım gelişmeler de yine adadaki ticareti etkilemiştir.

Hicrî 1053 (M. 1643-44) tarihli hesap icmaline göre mukâtaanın, senelik 1.218.000 akçe malı vardır. Bu miktarın tamamı, ada kalelerindeki askere *ocaklık* tahsis edilmiştir. Her sene kiste'l-yevm²⁹ olarak ortaya çıkan 120.000 akçeninse, kale tami-rine harcanması istenmiştir³⁰. Bu tarihlerde mukâtaanın düzenli muhasebe kaydı tutulmamakla birlikte, adadaki iktisadi faaliyetten sağlanan gelirden, devletin merkezi hazinesine herhangi bir aktarımın (*irsâliye*) olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin genel ekonomik mantığına göre bu durum normaldir. Zira taşrada devletçe yapılması gereken askerî ve sair ödemelerin, mukâtaa tarzındaki iktisadi teşekküllerin gelirinden mahsub edilmesi yaygın bir uygulamaydı³¹.

1645'te başlayan Girit kuşatması ve Venedik Cumhuriyeti'yle uzun yıllar süren savaş halinin, Doğu Akdeniz ve adalar denizindeki mevcut durumu derinden etkilediği malumdur³². Savaş yıllarında Osmanlı devlet adamlarının önceliklerinden birisi, İstanbul'a gıda sevkiyatının yapıldığı deniz ticaret yolunun güvenliğini sağlamaktır. Bu durumda hem Girit'e yakın hem de Rodos-İzmir güzergâhı üzerinde bulunan İstanköy Adası'nın önemi bir kat daha artmıştır. Nitekim adanın güvenliğine ihtimam gösterildiğine dair arşiv kayıtları vardır³³. Adada ticaretin merkezi

28 BOA, D.KFM, 5/106 (16 Mart 1676).

29 Kiste'l-yevm: İşe gelinmeyen günlerden yapılan kesinti.

30 BOA, D.KFM, 3/116, 1643-44.

31 Benzer bir durumu, yine Kefe Mukâtaası Kalemi'ne bağlı Kırım limanları gelirinin sarfında da görüyoruz. Yaklaşık 4,5 milyon akçenin biraz altında büyüklüğe sahip bu mukâtaanın gelirinin tamamı, Kırım kalelerindeki askerî sınıfa, Kırım han aristokrasisine ve vakıflara tahsis edilmiştir. Bk. Ensar Köse, "Kefe Limanı ve Karadeniz Ticareti (18. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Temmuz 2015, s. 24-56.

32 Girit kuşatmasının, Doğu Akdeniz'deki etkileri ve seyrüsefer güvenliği için Osmanlı Devleti'nce alınan "konvoy" önlemleri hakkında: Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden - Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2020, s. 144 vd.

33 İstanköy Adası ve Narence Limanı'nın muhafazasını sağlayan kalelerdeki neferatın maaşları

Narence Limanı'ydı ve buranın muhafazası, liman girişinin doğu kısmında bulunan Narence Kalesi'nce sağlanıyordu. Ocaklık sisteminde kale dizdarı, muhafaza hizmetinin yanı sıra, adadaki ticari işlerin düzgün yürümesinden de sorumluydu³⁴. Keza, mukātaa hesaplarını tutan kâtiplerin rolü de oldukça mühimdi³⁵.

Mâlikâne uygulamasının başlamasından önceki tarihlerde, İstanköy Cezîresi ve Tevâbii Mukātaası'nı oluşturan iktisadi birimlerin sayısı on dörde kadar çıkmıştır. Mukātaanın 1679 tarihli hesap icmalinde bu birimlerin adları ve mali büyüklükleri şöyle sıralanmıştır: Mukātaa-i İskele-i Narence ve Tevâbii, 188.000 akçe; Mukātaa-i İhtisâb ve Şemhâne, 75.000 akçe; Mukātaa-i Dalyan 10.000 akçe; Mukātaa-i Hamam, 16.000; Mukātaa-i Çub, 5.000 akçe; Mukātaa-i Âsiyâb, 15.000 akçe; Mukātaa-i Bâd-ı Hevâ, 20.000 akçe; Mukātaa-i Deşt-ban, 2.000 akçe; Mukātaa-i Resm-i Bennak ve Subaşılık, 12.000 akçe; Mukātaa-i İспенçe ve Resm-i Ağnam, 38.000 akçe; Mukātaa-i Memleha, 16.000 akçe; Mukātaa-i Öşr-i Ketan, 5.000 akçe; Mukātaa-i Beytü'l-mal ve Tapu-yı Zemin, 54.280 akçe; Mukātaa-i Hububat-ı Narence ... ve Resm-i Bâğât, 830.000 akçe. Mukātaanın toplam 1.218.000 akçe tutarındaki senelik rûsumat ve mahsulatının, kalelerdeki neferata *ocaklık* tayin edildiği ve “müstakillen zabt ettirile diye emir yazıldığı” da belirtilmektedir³⁶. Burada, mukātaanın en büyük gelir kaleminin, adada yetiştirilen tarım ürünleri ve bağlardan olması dikkat çekicidir.

(mevâcibleri) ve diğer masrafları, mukātaa gelirlerinden karşılanıyordu. Bununla birlikte, zaman zaman İstanköy haricinden nakdi destek sağlandığı da oluyordu. Nisan 1646'da Sami, 150 tüfekli sekbanla İstanköy Kalesi'nin muhafazasına tayin edilmiştir. Bunların günlük 10'ar akçeden senede 540.000 akçe tutarındaki *ulûf*lerinin bir kısmı, Aydın Muhassılı İbrahim tarafından karşılanmıştır. (BOA, D.KFM, 4/79). Nisan 1653'te, İstanköy Kalesi muhafazasındaki *cebecilerin* ihtiyacı için 1.000 kile zahire, İstanköylü İbrahim Reis gemisiyle merkezden gönderilmiştir. [BOA, Atık Şikâyet Defteri (A.DVNS.ŞKT.d), 2, s. 193]. Şubat 1689'da ise İstanköy kalelerinin takviyesi için, Manisa sancağından adaya asker sevk edilmiştir. (BOA, A.DVNS.MHM.d, 98, s. 110).

34 Mayıs 1675'te İstanköy Kalesi Dizdarı Hacı Yusuf, kale kulesinin sağ ve solunda boş duran bazı yerlerin, Mustafa adlı kişiye kiraya verilmesini, elde edilecek 6.000 akçe gelirinse kale tamirinde kullanılmasını teklif etmiştir. Teklif, merkezî idare tarafından uygun görülmüştür. (BOA, D.KFM, 5/101).

35 1669'da İstanköy halkının müşterek arzuhaline bakılırsa Kâtib Ali, mukātaanın yanı sıra zaman zaman kale kâtipliği de yapmaktadır. Ancak mukātaa gelirinin tahsilde hıyaneti ve suistimali olduğu ileri sürülmüştür. Dolayısıyla İstanköy Kadısı ve *mivellâ* tayin edilen Şeyh-zâde Ahmed Efendi marifetiyle yargılanması hususunda ferman çıkmıştır. [BOA, Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Kalemî (A.DVN), 61/77].

36 BOA, Ali Emiri, Mehmed IV (AE.SMMD.IV), 2/130, 15 Haziran 1679.

Sonraki tarihlerde, mukātaanın senelik mali büyüklüğü, ufak artışla 1.235.052 akçeye çıkmıştır. Mukātaa ahkâm defterindeki *ocaklık beratı* kaydında, buranın, 1084 H (1673 M) tarihinde Babadağı Kışlağı'nda, İstanköy'deki yedi kaledeki neferatın senelik 15 yük (1.500.000) akçe tutan mevâciblerine karşılık olarak, kalelerin iktiza eden tamiratının da mukātaa gelirinden yapılp, mîrî hazineden bir akçe talep etmemek şartıyla ocaklık beratı verildiği yazılıdır. Adadaki gayrimüslim cizyesi ise eksiden olageldiği üzere yine Sultan Süleyman Vakfı'nca toplanacak, bunun dışındaki vakıf mütevellileri tarafından mukātaa işlerine karışılmayacaktır³⁷. Mukātaanın mali hacmi, 1696'da mâlikâne uygulamasının başlamasına kadar sabit kalmıştır³⁸. Fakat adada, mukātaa ile vakıf arasındaki ihtilafın önü alınamamıştır. 1696 tarihli bir arşiv belgesinde, adadaki yedi kalede toplam 666 yerli neferatın bulunduğu yazılıdır. Bunlara *mevâcib* olarak tahsis edilen miktar senelik 1.526.430 akçedir. Yaklaşık yirmi yıl öncesine göre, muhafaza hizmetindeki askere tahsis edilen mevâcib miktarı nominal olarak artmıştır. Bu tarihlerde batıda süregelen uzun savaş ikliminde, denizlerin muhafazasına daha fazla kaynak ayrılmış olmalıdır. Kale muhafızları için tahsis edilen bu meblağın ancak bir kısmı, adadaki mukātaa gelirinden karşılanabilmektedir. Zira bu tarihlerde mukātaanın toplam mal değeri 1.235.052 akçedir. Üstelik bu gelirin bir kısmı da Sultan Süleyman Vakfı için tahsis edilmiştir. Bu durum İstanköy Muhafızı İsmail Paşa'yı, askerinin eksik ücretlerini başka kalemlerden temin etmek için merkeze başvurmak zorunda bırakmıştır³⁹.

Mâlikâne İdaresinin Tesisi (1696): İstanköy Mukātaası'nda *mâlikâne* uygulaması, 1695'te çıkarılan meşhur mâlikâne fermanının⁴⁰ hemen ardından başlamıştır. 1696'da İstanköy muhafızı ve sâbık Başdefterdar İsmail Paşa, hükümete sunduğu arzda, Sultan Süleyman Han Evkafı mütevellilerinin, adadaki “kefere ispençesi ve bazı öşr-i galle” vakıf gelirine aittir diyerek mukātaa işlerine müdahalelerinden şikâyetçi olmuştur. Çözüm olarak, bundan sonra mukātaanın, mütevelliler tarafından müdâhale olunmayıp, “müstakillen serbestiyet üzere zabt u rabtına veçhen mine'l-vücuha vüzerâ-yı izâm ve mîrimîran ve mîrliva ve sâir ehl-i örf ve evkaf mütevellileri tarafından müdâhale olunmaya” diye emir çıkmıştır⁴¹. Burada mâlikâne ibaresi geçmese de, takip eden kayıtlardan, adada

37 *Kefe Mukataası Ahkâm Defteri*, s. 174-176.

38 BOA, D.KFM, 7/23.

39 BOA, A.DVN, 241/68, 13 Temmuz 1696.

40 Osmanlı maliyesinde mâlikâne uygulamasını başlatan 24 Cemâziyelevvel 1106 (10 Ocak 1695) tarihli fermanın neşri için bk. Genç, *age*, s. 144-146 [BOA, Kamil Kepeci (KK), 5040, s. 1-2].

41 BOA, D.KFM, 14/100.

mâlikâne uygulamasının başladığı anlaşılmaktadır. Mâlikâne sistemine geçiş kararında, mukâtaanın idaresinden kaynaklı sorunlar, gelirlerin paylaşımında Sultan Süleyman Vakfı'yla yıllardan beri süregelen anlaşmazlıklar ve ada halkının şikâyetleri etkili olmuş gibi görünmektedir. Böylece mukâtaa işlerine, ehl-i örfün ve vakıf mütevellilerinin müdahalesinin önü alınmak istenmiş olmalıdır.

İstanköy Adası'nda mâlikâne uygulamasının ilk safhası, 1711'e kadar devam etmiştir. Bu süre müddetince mukâtaanın, senelik mal büyüklüğü sabit kalmıştır. Mâlikâne idaresinde, mukâtaaya hariçten müdahaleler önlenmiş gibi görünmekle birlikte, gelirin paylaşımında sıkıntılar sürmüştür. Asıl sorun, eskiden beri olageldiği üzere, yine mukâtaa ile vakıf arasındadır. 1700 tarihinde, mukâtaadan maaş alan altı kale (Narence, Pili, Andimahya, Kefalos, Kalimnos ve Lirynos) ile karşıdaki Bodrum Kalesi'nin ağaları ve neferatı, İstanköy Kadısı Mevlâna Ali'nin huzuruna çıkarak, rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. İstanköy Mukâtaası'nın "çürük ve bi-hâsıl" olduğunu söyleyerek, mukâtaa gelirlerinin, ulufelerine ve kale tamirine bile yetmediğini ileri sürmüşlerdir. Durum böyle iken, Rodos'ta Sultan Süleyman Vakfı mütevellisine her yıl 1.500 kuruş verilmesi için ferman çıktığını, bu durumda neferata bir şey kalmayacağını hatırlatıp hemen ardından, bundan sonra mukâtaanın mîrî tarafından tahsil olunmasını, mevâciblerinin ise başka bir yerden ödenmesini istemişlerdir⁴². Buna karşılık merkezi hükümetçe, çözüm olarak hem asker hem de vakıf için ayrılan miktarda azaltmaya gidilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca gelir artışı sağlamak umuduyla, adanın vergi kalemini oluşturan bağlar ve bahçelerle, terkedilmiş, mümbit ve gayr-i mümbit arazilerin durumlarının yeniden gözden geçirilmesine karar verilmiştir⁴³. Ancak umulan gelir artışı sağlanamadığı gibi, mukâtaa idaresindeki sorunlar yıllar geçtikçe daha da derinleşmiştir. Mâlikâneci Karakulak Osman Ağa'nın 1710'da katline ve hemen ardından mukâtaanın mâlikâne statüsünün lağvına sebep olan sıkıntılar, esasında mâlikâne sisteminin yapısal zaafılarını gösteren bir örnek olması bakımından dikkat çekicidir.

1710 tarihi itibarıyla Gümrük-i İskele-i Narence ve Tevâbii Mukâtaası, mâlikâne olarak müştereken Yeniçeri Kâtibi Mustafa Efendi ile Karakulak Osman Ağa'nın uhdesindedir⁴⁴. Mukâtaanın senelik 10.292 kuruş (1.235.052 akçe) tutarındaki gelirinin tamamı askerî harcamalara gitmektedir. Zira mukâtaanın idaresi her ne kadar *mâlikâne* usulünde olsa da gelirleri, eskiden beri olageldiği üzere,

42 *Kefe Mukataası Ahkâm Defteri*, s. 174-176.

43 BOA, D.KFM, 10/50.

44 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 55, s. 396, Mayıs 1710; BOA, D.KFM, 14/100, 5 Mayıs 1710.

ada kalelerindeki askere *ocaklık* tahsis edilmiştir⁴⁵. Merkezî yönetim açısından, mukâtaanın *muaccele* bedelinin Hazîne-i Âmire'ye peşinen yatırıldığı ve mukâtaa gelirinden, mahallinde yapılması mutad ödenmelerden kaynaklı rahatsızlık sesleri duyulmadığı sürece, merkezin müdahalesini gerektirecek bir sorun olmadığı düşünülmüş olabilir. Belki de bundan dolayı, mukâtaanın yıllık muhasebesi bile ihmal edilmiştir. Öyle ki, İstanköy'deki neferatın merkeze gönderdikleri vekillerinin şikâyetleri üzerine, geriye dönük yapılan bir tahkikatta, mukâtaanın Hicrî 1108 (1696 M.) senesinden 1120 (1708 M.) tarihine kadarki 13 yıllık hesaplarının görülmediği anlaşılmıştır. Bu durumda kale tamirine yeteri kadar ödenek ayrılmadığı gibi, neferatın vekillerince, bu yıllar boyunca birikmiş 114.964,5 kuruş alacaklarının olduğu ileri sürülmüştür. Ancak geriye dönük olarak, mukâtaanın mali yapısını bozacak bu talep, hükümet tarafından kabul edilmemiştir⁴⁶. Mukâtaadan, kale neferatına ödemelerin nasıl yapılacağı da temel bir anlaşmazlık konusudur. Bazen nakit ödeme talep edilmektedir. Oysa 1710 tarihli yazışmalarda, İstanköy Mukâtaası'nın nakit gelirinin olmadığı, mahsulatının buğday, arpa ve sair zirai ürünlerden oluştuğu, dolayısıyla neferata ödemelerin de ürün olarak yapılmasının eskiden beri süregelen bir uygulama olduğu belirtilmektedir⁴⁷.

Ocaklık İdaresi (1711): Bu tarihlerde, sadece gelirlerin paylaşımında değil, aynı zamanda vergilerin tahsilinde de birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Adadaki bağ ve bahçe sahipleri, *öşür* vergilerini ödemeye muhalefet etmişlerdir. Öyle ki 1710'da, mukâtaaya bağlı köylerden Narence, Andimahya, Kefalos, Pili, Kalimnos ve Liryos köyleri mukâtaacılara açıkça bayrak açmıştır. Hatta daha da ileri giderek, elinde fermanla vergi tahsiline uğraşan mâlikâneci Karakulak Osman'ı ve yanında olan Yahudi dönmesi bir adamını öldürmüşlerdir. Aralık 1710'de Derya ümerâsından Rodos Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'ya ve İstanköy Kadısı'na gönderilen emirde, hadisenin araştırılarak neticenin bildirilmesi istenmiştir⁴⁸. Kapıcıbaşı Yusuf Ağa'dan emri alan Abdurrahman Paşa, hemen bir firkate donatarak İstanköy'e geçmiştir. Adanın ileri gelenleri mahkemeye davet edilerek ferman yüzlerine okunmuştur. Adahılar "işittik ve itaat ettik" demişlerdir. Cinayet

45 1710 tarihi itibarıyla, mukâtaanın yıllık 10.292 kuruş mahnın 9.540 kuruşu, adadaki kale neferatının *mevâcibine* *ocaklık* tahsis edilmiş, kalan 752 kuruş ise kalelerin senelik tamiratına ayrılmıştır. Mukâtaa gelirinden pay dağıtılan kaleler şunlardır: Narence, Pili, Andimahya, Kefalos, Kalimnos, Liryos ve Karşubodrum. (BOA, D.KFM, 14/103, 14/114).

46 BOA, D.KFM, 15/4, 14 Haziran 1710.

47 BOA, D.KFM, 15/36, 2 Kasım 1710.

48 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 58, s. 114, Aralık 1710.

hususunda yapılan tahkikatta şöyle ifade vermişlerdir: “Bizim ekserimiz Cuma namazında iken bazı ashâb-ı hevâ, Karakulak Osman Ağa ve Mütesellim Mehmed’i katletmişler ve sonra da kayıklara binerek karşıya Anadolu yakasına firar etmişlerdir.” Bunun üzerine Abdurrahman Paşa, on beş gün adada kalarak araştırma yaptıysa da cinayet zanlılarından hiç birinin izine rastlayamamıştır. Bu arada, adanın ve mukâtaanın genel durumunu da inceleme fırsatı bulmuştur. Gözlemleri ve önerilerini muhtevî raporuyla birlikte Kapıcıbaşı Yusuf Ağa’yı merkeze göndermiştir⁴⁹. Abdurrahman Paşa’nın raporundaki gözlemi ve hükümete teklifi şöyledir: İstanköy Kalesi Dizdarı ve Azaban Ağası, neferatın idaresinde yetersiz oldukları gibi, düzeni bozucu işlerden geri durmamaktadırlar. Ayrıca dizdar, mîrî gelirden 3.721 kile (95.476 kilogram) buğdayı depolayıp satarak parasını yemiştir. Bu miktarın dizdardan tahsili gerekmektedir. Ada halkı, mukâtaa voyvodalarının ahaliye zulüm ve baskısından şikâyetçi olmuştur. Bundan ötürü mukâtaanın *mâlikâne* statüsü kaldırılarak, adadaki kale neferatına *ocaklık* tahsis edilmelidir. Zaten bu durum, adanın fethinden sonraki düzenlemeye de mutabık olacaktır. Abdurrahman Paşa’nın bu teklifi, merkezî idare tarafından da uygun bulunarak İstanköy Mukâtaası’nın *mâlikâne* statüsüne, 23 Mart 1711 tarihinde son verilmiştir. Senelik 1.235.050 akçe (10.373 kuruş 1 sülüs) mal değeri olan mukâtaa, kale neferatına yeniden *ocaklık* tahsis edilmiştir. Bu tarih itibarıyla mukâtaa gelirinin 9.540 kuruşu askerlerin *ocaklığı*, 9.558 akçesi çeşitli vazifelilerin tahsisatı, 48.000 akçesi Sultan Süleyman Han Vakfı’nın payı olup, Hazîne-i Âmire’ye irsâliye olarak sadece 42.442 akçe kalmaktadır⁵⁰. İstanköy Mukâtaası’nın idaresinde, son düzenlemeyle umulan fayda sağlanamamıştır. Bu süre müddetince mukâtaanın mal değerinde oluşan rakamlar donuklaşmış, sadece ufak değişmeler olmuştur ki, 1712 tarihinde mukâtaanın malı 1.235.052 akçedir (10.292 kuruş)⁵¹.

Adada Mâlikâne Statüsünün İadesi (1718): Adadaki idari sıkıntıların, *ocaklık* uygulamasında da sonu gelmemiştir. Bundan dolayı, mukâtaanın *ocaklık* vasfı kaldırılarak, muhtemelen 1718’de yeniden *mâlikâne* statüsü iade edilmiştir. Bu tarihte mukâtaanın adı Gümrük-i İskele-i Narence ve İhtisab ve Tevâbii Mukâtaası olup, senelik malı 10.373 kuruş 1 sülüs’tür. Mukâtaa, Şıracı-zâde Hacı Hüseyin Efendi ile ada sakinlerinden Çalbakioğlu Mehmed Kaptan’ın müştereken *ber-vech-i mâlikâne* uhdelerine verilmiştir. Hüseyin Efendi 1721’de vefat edince,

49 BOA, D.KFM, 15/78.

50 BOA, D.KFM, 15/78, 23 Mart 1711.

51 BOA, D.KFM, 16/43.

onun hissesi oğulları Mehmed ve Mustafa'ya geçmiştir⁵². 1723 senesi itibariyle, Hacı İbrahim Efendi'nin uhdesinde olan Narence İskeleyi Gümrüğü ve Tevâbii Mukâtaası'nın malı 1.244.800 akçedir (10.373 kuruş). Bunun 48.000 akçesi Sultan Süleyman Han Evkafı'na tahsis edilmiştir⁵³. 1725'te mukâtaanın mal ve tahsisatlarında değişiklik yoktur. O sene Hazine-i Âmire'ye teslim edilen irsâliye miktarı sadece 43.454 akçedir⁵⁴.

Tevkii Ali Paşa-zâdeler ve Üçlü İdare: İstanköy'de, 1730'lara kadarki mukâtaacıların kimliğine dair yeteri kadar bilgi sahibi değiliz. Ancak en geç 1731 tarihi itibariyle mukâtaanın, merkez bürokrasisinde güçlü bir kimsenin, Tevkii Vezir Ali Paşa'nın eline geçtiği kesindir. O, *mâlikânesi* olan mukâtaanın işletmesini, Voyvoda Ali Ağa'ya havale etmiştir ki, bu dönemde, adadaki bazı kimselerin, mukâtaa işlerine karıştıkları ve düzeni bozucu işlere kalkıştıkları bildirilmiştir⁵⁵. Aynı senenin yazında Ali Paşa'nın vefat etmesi üzerine, yetimlerinin talebiyle mukâtaanın, o yılın sonuna kadar mültezimi tarafından idaresine izin verilmiştir⁵⁶. Bu durum, gümrük idaresinde birtakım aksamalara sebep olmuştur. Aralık 1731'de Rodos Mutasarrıfı Abdülkadir Paşa, 15 akçe ulûfe ile vazifeli İstanköy Gümrük Kâtibi Ahmed oğlu Mehmed'in kifayetsizliği nedeniyle, gümrüğün gelirlerinin toplanmadığı ve nizamının ihtilâle uğradığını bildirmiştir. Bunun üzerine kâtip görevden alınarak, yerinde sâbık kâtip Mehmed Çelebi tayin edilmiştir⁵⁷.

Tevkii Ali Paşa'nın vefatının ardından İstanköy Mukâtaası, yine *mâlikâne* olarak oğulları Halil ve Mehmed'e kalmıştır. Bu kardeşlerin müştereken mukâtaayı tasarrufları, Mehmed Bey'in 1764'te ve Halil Bey'inse 1786'da vefatına kadar, yarım asırdan fazla sürecektir. Osmanlı mâlikâne sisteminin mantığına uygun olarak mâlikâne sahipleri, fiilen idare etmek üzere mukâtaayı bir mültezime (İbrahim'e) vermişlerdir. O da vergi toplama işini, ada sakinlerinden Halil'e emanet etmiştir. Böylece yukarıdan aşağıya doğru *mukâtaacı*, *mültezim* ve *emanetçi* şeklinde bir hiyerarşi oluşmuştur. Aslında, mukâtaa idarelerindeki bu yapılanma, sadece İstanköy adasına mahsus bir durum değildir. Mâlikâneci ve mültezimlerin, mukâataaları eminler vasıtasıyla idare etmesi oldukça yaygındı⁵⁸. Tevkii Ali Paşa-

52 BOA, D.KFM, 24/4, 14 Şubat 1721.

53 BOA, D.KFM, 27/130; BOA, Cevdet Maliye (C.ML), 515/21021.

54 BOA, Ali Emiri, Ahmed III (AE.SAMD.III), 91/9003.

55 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 132, s. 79, Nisan 1731.

56 BOA, D.KFM, 37/80, 1 Ekim 1731.

57 BOA, D.KFM, 37/85, 15 Aralık 1731.

58 Çakır, *age*, s. 119 vd.

zâdeler'in tasarrufu müddetince, mukâtaanın adında ve mali yapısında ufak değişmeler olmuştur. Ağustos 1753 tarihli bir kayıttta Gümrük-i İskele-i Narence ve Tevâbii Mukâtaası⁵⁹, 1763'te Cezîre-i İstanköy Narence Mukâtaası⁶⁰, 1776'da ise Mukâtaa-i Gümrük-i İskele-i Narence⁶¹ adlarıyla zikredildiği görölmektedir.

2. İstanköy Mukâtaası'nın Mali Yapısı

Limana girip çıkan ve çarşı-pazarda alınıp satılan her türlü ticari emtia ile, adada yetiştirilen tarım ürünlerinden alınan vergiler, mukâtaanın gelir kalemlerindendi. Nakdi ve aynı gelirlerin harcanması da yine burada yapılıyordu. Dolayısıyla, adadaki iktisadi ve ticari faaliyetin durumuna mukâtaa sistemi ölçeğinden bakmak, genel manzarayı görmemiz açısından yararlı olacaktır.

17. ve 18. yüzyıllarda İstanköy Mukâtaası'nın genel görünümü, aşağıdaki tabloda verilmiştir. Burada asıl dikkat dikkat çekici olan, mukâtaanın, müzayedeye esas *mal* değeri 18. yüzyıl süresince neredeyse sabit kalırken, *muaccele* rakamının düzenli olarak artış göstermesidir. Mukâtaanın 1733'te 1.244.800 akçe (10.373 kuruş 1 sülüs) olan malı⁶², 18. yüzyılın ortalarında da aynıdır⁶³. 1757'de mukâtaanın büyüklüğü, 6.000 akçe zam yapılmak suretiyle 1.250.800 akçeye (10.423,40 kuruş) çıkmıştır⁶⁴. Rakamlarda ufak değişmeler sorasında da sürmüştür. 1765'te 1.244.800 akçe (10.423 kuruş)⁶⁵ olup, 1769'da mal değeri aynı kalmıştır⁶⁶. 1768 senesi malının, 6.000 akçe zamlı 1.256.800 akçe olduğı; takip eden 1769-70 ve 71 senelerinde de bu hacimde değişlik olmadığı yazılıdır⁶⁷. 1779'da 10.443,40 kuruş (1.256.800 akçe)⁶⁸, 1781'de 10.473,40 kuruş⁶⁹, 1783 tarihi itibarıyla ise 10.424,40 kuruş (1.256.800 akçe) olduğı görölmektedir⁷⁰.

59 BOA, D.KFM, 75/99, 7 Ağustos 1753.

60 BOA, Ali Emiri, Mustafa III (AE.SMST.III), 252/20157, 12 Mart 1763.

61 BOA, Ali Emiri, Abdülhamid I (AE.SABH.I), 250/16712, 13 Temmuz 1776.

62 BOA, D.KFM, 39/102, 4 Temmuz 1733.

63 BOA, D.KFM, 62/24, 69/83, 72/63.

64 BOA, D.KFM, 91/11, 48, 92/35, 93/43.

65 BOA, D.KFM, 102/128, 130.

66 BOA, D.KFM, 110/93.

67 BOA, D.KFM, 118/29, 27 Nisan 1777.

68 BOA, D.KFM, 118/78, 105.

69 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 396/65.

70 BOA, D.KFM, 122/125.

Mukātaa Gelirleri: Mukātaanın asıl gelir kalemi, adada yetiştirilen ürünlerden ve ahaliden alınan türlü vergiler ile Narence Limanı'nda tahsil edilen gümrük vergilerinden oluşuyordu. 1001 H (1593 M) tarihli tahrir defterindeki Rodos ve İstanköy adaları kânunnâmesinde, daha önceki tahrirlere ait deftere (Defter-i Atık) atfen, bu adalarda mer'î olan vergiler şöyle sıralanmıştır: İskeleye gemi ile mal ve yiyecek getiren Müslümandan %2 akçe, Osmanlı tebaası ve anlaşmalı devletler tüccarının limana getirdikleri ve alıp götürdükleri mallardan %3 akçe, ülke dışından (dârü'l-harbden) gelen gayrimüslim tüccardan ise %4 akçe *gümrük* vergisi alınır. Gemi ile limana mal getiren tüccar, sadece gemiden limana çıkardığı mallar için, gemiden gemiye mal satımında ise yarım gümrük öderler. Limana gelen içkinin (hamr) her 1 fıçısından 49 akçe gümrük ve 12 akçe *şürb-i hamr* (şarap vergisi) alınır. Limana gelen gemilerin büyük olanından 1 altın, küçük olanlarından ise 2 akçe *resm-i liman* alınır. Gemiyle limana getirilen her koyundan 1'er akçe, sığırdan 4'er akçe, attan 5'er akçe, yolcudan ise 1'er akçe *gümrük* alınır. Kaleye koyun geldiğinde kapıda 2 koyundan 1 akçe, 4 kuzudan 1 akçe *bâc* alınır. Kale dışında koyun alım-satımında 2 koyundan 1 akçe (yarısını alan diğer yarısını satan verir) *ayak bâcı* alınır. Selh-hânedede (mezbahâne) kesilen 4 koyundan 1 akçe, 1 sığırdan ise 2 akçe alınır. Şehir surlarının haricinde veya sınırında gayrimüslim halkın yetiştirdiği zirai üründen (gallât) ve hububattan *öşür-i şer'î* alınır. Bağlardan ise öşür karşılığı olarak *haraç* alınır. Bostan ve bahçelerde yetiştirilen mahsulden de *öşür* alınır. Bunlara ilaveten *resm-i arûs*, *ışpençe*, *bâd-ı hevâ*, *resm-i kovan*, tuz ve balık vergisi gibi tipik vergi kalemleri de mevcuttur⁷¹. 1669 tarihli bir arşiv kaydında ise mukātaanın gelirleri arasında hububat mahsulleri, *ışpençe*, bağât ve sair vergiler sayılmaktadır⁷². Mâlikâneci Derviş Mehmed'in 1763'te, mukātaayı deruhte ettiği mültezimine verdiği temessükte, gelir kalemleri şöyle sıralanmıştır: Gümrük-i Narence ve Bodrum, *tahmis-i kahve*, *hamam*, *âsiyab*, *aşar-ı şer'îye ve rüsumât-ı kadîme*, *beytü'l-mal-i âmmе ve has-sa*, *yâve ve kaçgun*, *kul serdehânesi*, *resm-i ışpençe*, *resm-i arûsâne*, *tapu-yı zemin*, *bâd-ı hevâ*, *cürm-i cinâyet*.⁷³ Bunlara ilaveten, adada kıyı balıkçılığının yapıldığı da anlaşılmaktadır. İstanköy Mukātaası'nın bir alt birimi olan Mukātaa-i Dalyan'ın, 1679 tarihi itibarıyla yıllık 10.000 akçe malı vardı. Keza aynı tarihte, şem'hâne (mumhâne) ve çub (ağaç) işleri de yine mukātaanın alt gelir birimlerinden idi⁷⁴.

71 *Kânunnâme-i Kazâ-i Rodos ve İstanköy*'ün transkribe ve sadeleştirilmesi: *Ege Adalarının Egemenlik Devri*, Ek 41, s. 89-91, 269-271 [BOA, Tapu Tahrir Defteri (TTd), 640, s. 2-4].

72 BOA, A.DVN, 61/77, 1669.

73 BOA, AE.SMST.III, 252/20157, 12 Mart 1763.

74 BOA, AE.SMMD.IV, no. 2/130, 15 Haziran 1679.

İstanköy Adası'nda bağcılık ve bahçecilik yaygınken, hububat tarımı, adalıların ihtiyacını bile karşılayamamaktadır. Dolayısıyla mukataanın tarım mahsulü olarak geliri, bağ ve bahçelerden sağlanmaktadır. Özellikle limon ve diğer narenciye üretimi yaygındır. Ancak mukataanın nakit geliri az olup, daha ziyade adada yetiştirilen mahsulün vergisi, ürün cinsinden tahsil edilmektedir. Toplanan ürünlerin büyük kısmı, kalelerdeki askerin *ocaklı* olarak tevzi edildikten sonra, arta kalanlar mukataacılar tarafından satılmaktadır⁷⁵. Kanunî vergilerin tahsiline, adalıların türlü bahanelerle direnç göstermeleri ise sıklıkla görülen bir vakıdır⁷⁶.

Tablo 1: Gümrük-i İskele-i Narence ve Tevâbii Mukâtaası'nın mali yapısı.

Yılı	İdaresi	Hacmi/Mah (Akçe/Kuruş)	Muaccesesi (Kuruş)	Harcamaları (Akçe/Kuruş)	İrsaliyesi (Akçe)	Kaynak
1643-44	Ocaklık	1.218.000 akçe	-	-	120.000	D.KFM, 3/116
1693	Ocaklık	1.235.052 akçe	-	1.526.430 akçe (mevâcib)	-	D.KFM, 7/23
1696	Mâlikâne		-	-	-	D.KFM, 14/100
1710	Mâlikâne	1.235.052 akçe 10.292 kuruş	-	9.540 kuruş (mevâcib) 752 kuruş (kale tamirâtı)	-	D.KFM, 14/103
1711	Ocaklık	1.235.050 akçe 10.373 kuruş, 1 sülüs	-	9.540 kuruş (mevâcib) 9.558 akçe (tahsisat) 48.000 akçe (vakıf)	42.442	D.KFM, 15/78
1718	Mâlikâne	10.373 kuruş 1 sülüs	-	-	-	D.KFM, 24/4
1721	Mâlikâne	1.244.800 akçe 10.373 kuruş	1.250	-	-	MAD.d, 9511, s. 164
1725	Mâlikâne	10.373 kuruş		-	43.454	AE.SAMD. III, 91/9003

⁷⁵ BOA, D.KFM, 15/36.

⁷⁶ 1710'da mukataanın mâlikâne sahipleri Mustafa ve Osman, İstanköy Adası'ndaki zimmî ahaliden bazılarının, "biz diyâr-ı âhardan geldik" diyerek, *ışpençe* vergisini ödemeye muhalefet ettiklerinden şikayetçi olmuşlardır. (BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 55, s. 396).

1729	Mâlikâne	10.373 kuruş	2.000	-	-	MAD.d, 9511, s. 164
1731	Mâlikâne	10.373 kuruş	10.100	-	-	MAD.d, 9511, s. 164
1733	Mâlikâne	1.244.800 akçe 10.373 kuruş 1 sülüs	-	1.144.800 akçe (mevâcib) 14.000 akçe (vakıf)	957	D.KFM, 39/102
1751	Mâlikâne	1.244.800 akçe 10.373 kuruş	-	47.334 akçe (vakıf)	96.000	D.KFM, 72/63
1753	Mâlikâne	1.244.800 akçe 10.373 kuruş	-	-	126.389	D.KFM, 74/80
1757	Mâlikâne	1.250.800 akçe 10.423,40 kuruş	-	-	-	D.KFM, 91/11
1765	Mâlikâne	1.244.800 akçe 10.423 kuruş	30.000	-	-	MAD.d, 9511, s. 164
1768	Mâlikâne	1.250.800 akçe	-	1.116.298 akçe (ocaklık)	134.500	D.KFM, 109/7
1783	Mâlikâne	1.256.800 akçe 10.424,40 kuruş	-	-	-	D.KFM, 122/125
1786	Mâlikâne	10.373 kuruş	50.000	-	-	MAD.d, 9511, s. 164
1792	Mâlikâne	1.256.800 akçe 10.473,3 kuruş	80.000	-	-	MAD.d, 9598, s. 211
1795	Îrâd-ı Cedid Hazinesi	1.256.800 akçe	-	-	-	TS.MA.d, 3212
1800	Îrâd-ı Cedid Hazinesi	1.296.075 akçe	-	-	-	TS.MA.d, 5329

Gider Kalemleri: Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, İstanköy Mukâtaası'nın en büyük gider kalemi, kalelerde muhafaza hizmetinde bulunan neferata yapılan ödemelerdi. Örneğin 1733'te, mukâtaanın toplam 1.244.800 akçe tutarındaki malının 1.144.800 akçesi (%91,9'u) kale neferatının mevâcibine, 14.000 akçesi

(%1,1'i) ise vakfa tahsis edilmişti⁷⁷. Takip eden yıllarda da rakamlar benzer seyretmiştir. 1739'da mukātaa gelirinin %96,1'i askerlere, %3,8'i vakfa gitmiştir ki, bu yılda hiç irsaliyesi yoktur⁷⁸. 1755'te yine 3,8'i vakfa olmak üzere gelirlerin tamamı askerî kesime⁷⁹; 1768'de %89,2'si ocaklık ve diğer giderlere⁸⁰; 1778'de ise %89,2'si ocaklık olarak askerlere⁸¹ tahsis edildiği görülmektedir.

İrsâliye Ödemesi: Mukātaa gelirinden, Hazine-i Âmire'ye aktarılan irsâliye miktarındaki düşüklük dikkat çekicidir. Hatta bazı yıllarda hiç aktarımın olmadığı da vâkidir. Örneğin 1643-44'te 120.000 akçe (%9,8'i); 1711'de 42.442 akçe (%3,4'ü); 1725'te 43.454 akçe (%3,4'ü) merkezî hazineye aktarılmıştır. 1733'te ise mukātaanın malından yapılan mevâcib ve vakıf ödemelerinden sonra kalan miktarı sadece 957 akçedir⁸². 1739'da hiç irsaliye malı kalmamıştır⁸³. 1751'de 96.000 akçe (%7,7'si); 1753'te ise 126.389 akçe (%10,1'i) irsaliyesi vardır⁸⁴. Mukātaa gelirinden merkezî hazineye aktarın irsâliye miktarındaki düşüklük, sadece İstanköy Adası'na münhasır değildir. 18. yüzyılda, Osmanlı merkezî hazinesinin en büyük gider kalemlerinden olan askerî harcamaların, mâlikâne gelirlerinden karşılandığı, konu hakkındaki çalışmalarda ortaya konulmuştur⁸⁵.

Muaccele Rakamları: Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, mukātaanın, senelik toplam vergi (*mal*) değeri, 18. yüzyıl boyunca neredeyse sabit kalırken, mâlikânecilerin ödediği *muaccele* miktarı düzenli olarak artmıştır. Mehmed Genç'in, mukātaa kayıtlarına istinaden verdiği rakamlar dikkat çekicidir. Buna göre İstanköy Mukātaası'nın vergi geliri 1731'de 10.373 kuruş, muacceleleri ise 10.100 kuruştur⁸⁶. Mukātaanın mâlikânecilerinden Tevkii Ali Paşa-zâde Mehmed Bey, 1764 yılı sonlarında vefat etmiştir. Böylece mahlul kalan yarım hisse, yapılan müzayedede 15.000 kuruş muaccele ile, diğer yarısına sahip olan kardeşi Halil Bey'e deruhte edilmiştir. Demek ki bu tarihte mukātaanın tam muacceleleri 30.000

77 BOA, D.KFM, 39/102, 4 Temmuz 1733.

78 BOA, D.KFM, 45/65, 25 Ocak 1739.

79 BOA, Ali Emiri, Osman III (AE.SOSM.III), 93/7172, 87/7.

80 BOA, D.KFM, 109/7, 2 Haziran 1768.

81 BOA, D.KFM, 118/106.

82 BOA, D.KFM, 39/102, 4 Temmuz 1733.

83 BOA, D.KFM, 45/65, 25 Ocak 1739.

84 BOA, D.KFM, 72/63, 74/80.

85 Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 92.

86 Genç, *age.*, s. 131.

kuruştur⁸⁷. Takip eden yıllarda, müzayedeye ölçü vergi gelirinde değişiklik olmazken, ödenen muaccele miktarı ciddi oranda artmıştır. 1764'te 30.000 kuruş olan muaccele, 1786'da 50.000 kuruşa çıkmış, 1792'de ise 80.000 kuruşa kadar yükselmiştir⁸⁸. Mukâtaaların *mal* değeri sabit kalırken, *muaccele* miktarındaki artış, sadece İstanköy'e münhasır bir durum değildir. Yine Genç'in, farklı mukâtaa hesaplarına istinaden yaptığı tespitler, muâtaaların *mal* değerlerindeki rakamların donuklaşması halinin, özellikle 1750'den itibaren yaygınlık kazandığını göstermiştir. Buna karşılık *muaccele* rakamlarının artışı ise her ne kadar mukâtaanın reel değeri olmasa da mâlikâneciler açısından, o mukâtaanın karlılığındaki artışı ifade etmektedir⁸⁹. Bu mantıkla baktığımızda, İstanköy Mukâtaası'nın *muaccele* rakamlarındaki belirgin artışı, adada gümrük ve vergi kalemini oluşturan diğer ticari faaliyette, 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca periyodik şekilde artış yaşandığı şeklinde yorumlayabiliriz.

3. İstanköy'de İdari Sorunlar

İstanköy Mukâtaası'nın, Tevkii Ali Paşa-zâdeler'in idaresindeki uzun zaman müddetince, adadaki ekonomik ve ticari hayatın işleyişi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacak bazı olaylar kayda geçmiştir. Merkeze ulaşan rahatsızlık sesleri genellikle, mukâtaanın idaresi, asıl gelir kalemini oluşturan vergilerin tahsili ve harcamasında karşılaşılan sorunlar hakkındadır. Örneğin 1734'te, kendilerinden *resm-i gümrük* talep edilen adalılardan bazılarının yeniçeri, kalyoncu veya askerî taifeden oldukları bahanesiyle ödemeye muhalefet ettikleri bildirilmiştir⁹⁰. 1742'de ise Mukâtaa Emmini Halil, Mültezim İbrahim tarafından haksız yere sıkıştırılarak fazla para talep edildiğinden şikâyetçi olmuştur⁹¹. Burada şikâyet muhatap olan kişi, Mukâtaa Voyvodası Bodrumlu İbrahim Kaptan olmalıdır. Nitekim aynı tarihlerde ondan, adadaki bazı zimmî ahali de şikâyetçidir ki, bunun üzerine görevden alındığı anlaşılmaktadır⁹².

18. asrın ortalarına gelindiğinde, mukâtaanın idaresinde bazı kanunsuzluk ve sıkıntılar olduğu görülmektedir. 1751'de mukâtaaya *ber-vech-i mâlikâne* müstereken

87 BOA, D.KFM, 102/68, 22 Aralık 1764. Keza: Genç, *age.*, s. 131 [BOA, Maliyeden Müdevver Defter (MAD.d), 9511, s. 164].

88 Genç, *age.*, s. 131.

89 Genç, *age.*, s. 122-123.

90 BOA, D.KFM, 40/32, 11 Ocak 1734.

91 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 171, s. 86, Mart 1742.

92 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 171, s. 145, Nisan 1742.

sahip olan Çukadar Mîr Mehmed ve Mîr Halil kardeşler, mukâtaanın idaresini Hacı Hasan Ağa'ya *iltizam* etmişlerdir. Ancak ona verilen *zabıt temessükünde* isim yeri boş bırakılmıştır. Hacı Hasan Ağa, buraya kendi ismini doldurmadan temessükü Ahmed Ağa adlı kişiye göndererek, mukâtaa gelirlerinin tahsilini ona *sipariş* etmiştir. Bunu fırsata çeviren Ahmed Ağa'nın, temessükteki boş yere kendi ismini yazmak suretiyle, sanki mültezim gibi gelirleri tahsil ederek zimmetine geçirdiği ifade edilmiştir⁹³.

1753'te ise mukâtaanın idaresinde ve adanın genel nizamında başka sıkıntıların da ortaya çıktığı görülmektedir. Bunların ne olduğunu mâlikâneciler Çukadar Halil Bey ve Mehmed Bey, hükümete sundukları müşterek arzuhâlde dile getirmişlerdir. Yazdıklarına göre mukâtaa, *ber-vech-i serbestiyet* üzere İstanköy voyvodaları tarafından idare edilirken, firkate kaptanlarından İbrahim Kaptan, mukâtaanın düzenini bozmaktadır. İddialara bakılırsa o, korumasına aldığı bazı firkateci tairesiyle birlikte, adadaki bağ ve bahçelerde eğlenceler düzenlemekte, halkın evlerini basarak mala ve ırza saldırmaktadır. İstanköy'de genel güvenliği bozan bu durumun, iskeleye tüccar gemilerinin yanaşmasına mâni olacağı ve gümrük gelirlerinin düşmesine bile sebebiyet vereceği ifade edilmiştir. Ayrıca "bunlar firkatecidir" denilerek, mahkemeye çıkmaktan da kaçtıkları söylenmektedir⁹⁴. Aynı tarihte mâlikâneciler Mîr Halil ve Mehmed kardeşler diğer bir arzuhâlde, yine İstanköylü İbrahim Kaptan'ın başka fiillerinden de şikâyetçi olmuşlardır. Buna göre İbrahim Kaptan, mukâtaa gelirinden hasıl olan buğdayın adadaki ekmekçilere satışını engellemektedir. Oysa eskiden beri buğdayın yarısının ekmekçilere, diğer yarısının ise adadaki neferata verilmesi emirle düzenlenmiştir. Ancak öyle anlaşıyor ki İbrahim Kaptan, muhtemelen hariçten buğday getirerek ekmekçilere satış yapmaktadır. Bu durumda mukâtaanın buğdayı mahzenlerde çürümeye terk edilmektedir. Şikâyete karşılık olarak mahallî idarecilere hitaben emir yazılmıştır⁹⁵. Has ve haracı fırınlara buğday satışı hususu, 1755'te bir kez daha şikâyete konu edilmiştir. Mukâtaacıların ifadelerine göre, adadaki bazı fırıncılar ve müste'cirler (kiracılar), mukâtaa malından hariç başka yerlerden buğday almaktadırlar. Oysa depolara konulan buğday ancak bir ay dayanabilmekte ve aksi hâlde çürümektedir. Ayrıca mukâtaanın ekseri gelirinin mal olup, nakdi

93 BOA, D.KFM, 72/20, 23 Eylül 1751.

94 BOA, D.KFM, 75/99, 7 Ağustos 1753.

95 BOA, D.KFM, 79/19, 11 Ağustos 1753.

ödemelerin, ancak bu malların satılmasıyla mümkün olduğuna vurgu yapılmıştır⁹⁶. Yine bu tarihlerde mukātaa gelirinde eksilmeye neden olan bir başka suiistimal daha vardır. Adadaki yerli neferattan suça karışanların ödemek zorunda oldukları *cürüm ve cinayet bedelinin*, mukātaa voyvodaları tarafından alınması icap ederken, yerli ağalar ve başkaları buna mâni olmuşlardır. Burasının, “mefrûzu’l-kalem ve maktû’u’l-kadem min-küllî’l-vücuha serbestiyet üzere zapt oluna gelen” bir mukātaa olduğu hususu hatırlatılmıştır⁹⁷. Mukātaacılar Halil ve Mehmed’in başka bir arzuhâline bakılırsa, İstanköy Adası’ndaki hububattan 10’da 1 oranında *öşür* (*aşar*) tahsilinde de sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Halbuki adada ziraatı yapılan susam, bostan, erzen (darı), penbe (pamuk), nohut, mercimek, soğan, bakla ve sair ürünlerin öşürü, mukātaanın gelir kalemleri arasındadır⁹⁸.

Mukātaanın yarım hissesine sahip olan Tevkii Ali Paşa-zâde Mehmed Bey’in vefatının ardından, onun yarım hissesini de üzerine alan Halil Bey, mukātaayı, *iltizam* ve *emanet* usulüyle idareyi sürdürmüştür. Bu tarihte mukātaanın senelik malı 1.244.800 akçedir (10.423 kuruş)⁹⁹. Mâlikâneci Mîr Halil Bey, Mart 1765 tarihinden itibaren bir senelik süreyle mukātaayı, İzmir sâbık voyvodası Halil Ağa’ya *deruhde* ve *iltizam* etmiştir. Halil Ağa, iltizam bedelini ödemek için Hocakapısı’nda ikamet eden Sarraf Markar’dan 10.000 kuruş borç almıştır. Mart 1768’de bu borcu, 10.500 kuruş olarak geri ödemiştir¹⁰⁰. Kapıcıbaşı Halil Ağa, iltizamlı aldığı mukātaayı *ber-vech-i emanet* idare ve vergisini tahsil için Mart 1765’ten itibaren Seyyid İsmail’i görevlendirmiştir. Ancak o, mukātaa ahaliyle uyuşmadığından idareye ve zapta muktedir olamamıştır¹⁰¹. Ama yine de emanet usulü, takip eden yıllarda devam etmiştir. Mâlikâneci Mîr Halil Bey 1767’de, bu defa da mukātaayı, yine *ber-vech-i emanet*, adamlarından Hacı Mehmed’e ver-diyse de onun da birtakım suiistimali görülmüştür. Mîr Halil Bey’in hükümete sunduğu arzuhâlde yazdıklarına bakılırsa Hacı Mehmed, mukātaa malından tahsil ettiği paradan kale mustahfızlarının taksidini ödemediği gibi, zimmetine de para geçirmiştir. Bu hususta durumun gereği gibi araştırılarak, hazırlanan defterin gönderilmesi için ada kadısına ve Çekdiri Beyi İbrahim Bey’e hitaben

96 BOA, D.KFM, 84/97, 28 Temmuz 1755.

97 BOA, D.KFM, 84/94, 27 Temmuz 1755.

98 BOA, D.KFM, 85/18, 5 Eylül 1755.

99 BOA, D.KFM, 102/128, 130.

100 BOA, TS.MA.e, 1140/55, 5 Mart 1768.

101 BOA, Bab-ı Asaî Şikâyet Kalemi (A.DVN.ŞKT), 824/25.

emir yazılmıştır¹⁰². Cevaben mültezim Hacı Mehmed'den gelen temessükte, zimmetinde 11.300 kuruş kaldığı yazılıdır¹⁰³. Hacı Mehmed Ağa'nın kesin hesap defteri Mart 1767 tarihi itibarıyla merkeze ulaşmıştır. Mart-Şubat 1766 tarihli bu hesapta, mukātaanın bir yıllık geliri 9.253 kuruş olarak verilmiştir. Bunun 4.721 kuruş 34 parası gümrük geliridir. Ayrıca İstanköy, Pili, Andimahya ve Kefalos köylerinden buğday, arpa, darı ve sair mahsulattan aynı gelirler de vardır. Bunların toplamı ise 8.303 kiledir¹⁰⁴. 1768 tarihi itibarıyla Gümrük-i İskele-i Narence ve Tevâbii Mukātaası, yine Halil Bey'in *mâlikânesi* olup, bu tarihte o Sipahiler Ağası'dır. Akdeniz'de mîrî fırkate başbuğu İbrahim Bey'e *iltizam*, o da mukātaanın idaresini *bi'l-vekâle* Mehmed adlı kişiye *emanet* etmiştir¹⁰⁵.

Rusya ile savaş yıllarında (1768-1774), mukātaanın hesabı düzgün görülememiştir. Savaş sonrasına ait 1777 tarihli bir hesap icmalinde, mukātaanın 1768 senesi malının, 6.000 akçe zamlı 1.256.800 akçe olduğu; takip eden 1769-70 ve 71 senelerinde de bu hacimde değişiklik olmadığı yazılıdır¹⁰⁶. 1776 tarihli bir kayıta ise Mukātaa-i Gümrük-i İskele-i Narence'nin malının 8.150 kuruş olduğunu görüyoruz¹⁰⁷. 1778'de mukātaanın mâlikânegisi yine Tevkii Ali Paşa-zâde Halil Bey'dir. Mart 1779 tarihinden itibaren bir yıl süreyle, Hasan adlı kişiye *iltizam* etmiştir. Bu tarih itibarıyla mukātaanın malı 10.443,40 kuruştur (1.256.800 akçe)¹⁰⁸. 1778 tarihli bir belgeye göre Gümrük-i İskele-i Narence Mukātaası'nın malı 1.250.800 akçe, ocaklık gideri 1.116.298 akçe, Hazine-i Âmire'ye irsaliyesi ise 134.500 akçedir¹⁰⁹. Mukātaacı Vekil-i Mîr-i Âhur-ı evvel Halil Bey, Mart 1781 tarihinden geçerli olmak üzere, bu defa da mukātaayı Muratb-zâde Hacı Hüseyin Ağa'ya *deruhde* ve *iltizam* etmiştir. Mukātaanın malı 10.473,40 kuruştur¹¹⁰. 1783 tarihi itibarıyla ise 10.424,40 kuruş (1.256.800 akçe) olduğu anlaşılmaktadır¹¹¹. Fark edileceği üzere, peş peşe verdiğimiz kayıtlarda, İstanköy Mukātaası'nın mal değerinde sadece ufak oynamaların olduğu görülmektedir.

102 BOA, AE.SMST.III, 209/16473, 6 Ocak 1767; D.KFM, 106/20, 10 Ocak 1767.

103 BOA, D.KFM, 106/38, 31 Ocak 1767.

104 BOA, TS.MA.e, 193/15, 22 Mart 1767.

105 BOA, D.KFM, 110/93.

106 BOA, D.KFM, 118/29, 27 Nisan 1777.

107 BOA, AE.SABH.I, 250/16712, 13 Temmuz 1776.

108 BOA, D.KFM, 118/78, 105.

109 BOA, D.KFM, 118/106.

110 BOA, TS.MA.e, 396/65.

111 BOA, D.KFM, 122/125.

İstanköy Mukātaası'nın İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne Bağlanması (1795):

1786 tarihli bir kayıttan anladığımıza göre, mukātaa artık el değiştirmiştir. 1734'ten beri, yarım asırdan fazla süredir mukātaanın mâlikânecisi olan Halil Bey vefat etmiş olmalıdır. Bu tarihte mukātaanın tam adı Mukātaa-i Gümrük-i İskele-i Narence ve Tevâbiha der-Cezîre-i İstanköy şeklindedir. Senelik malı 10.373 kuruştur. 50.000 kuruş muaccelleyle Osman Ağa ve Mehmed Emin Ağa'ya müştereken ihale edilmiştir¹¹². Sultan III. Selim dönemi reformlarının başlangıcı olan 1792 tarihi itibarıyla mukātaanın malı 1.256.800 akçedir¹¹³. 1795'te de değişiklik olmamıştır¹¹⁴. Takip eden yıllarda mukātaanın adı ve sahibi değişmiştir. İstanköy Gümrük-i İskele-i Narence ve İhtisab ve Sırhâne ve Tevâbii Mukātaası'na mutasarrıf olan Kaptanıderya Vezir Hüseyin Paşa'nın çukadarı ölünce, onun hissesi 13 Temmuz 1795 tarihinde İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne devredilmiştir¹¹⁵. 1797 tarihli icmal defterine göre Mukātaa-i Gümrük-i İskele-i Narence der-Cezîre-i İstanköy, Hazine-i Hümayun vekili Bilal Ağa'nın uhdesindedir. Mal değeri ise 1.256.800 akçedir¹¹⁶. Aynı tarihte mukātaanın, Kaptanıderya Hüseyin Paşa'nın Kalafat Ağası uhdesinde bulunan hissesi de onun ölümüyle İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne devredilmiştir¹¹⁷. Mukātaanın 1.256.800 akçe tutarındaki geliri, 1798'de İrâd-ı Cedid Hazinesi tarafından alınmıştır¹¹⁸. 1800 tarihinde mukātaanın malı 1.296.075 akçe, gümrük geliri ise 43.980 akçedir¹¹⁹. 1802 senesi malı 1.296.075 akçe olup, Dârüssaade Ağası Bilal Ağa uhdesindedir¹²⁰.

B. İstanköy Adası'nda Ticaretin Genel Görünümü

Narence Limanı'nın, İstanköy'de ticari faaliyetin merkezi olduğuna yukarıda işaret etmiştik. Dolayısıyla, adadaki ticaretin genel durumunu anlamamız açısından, liman gümrüğüne giriş-çıkış yapan emtianın neler olduğunu bilmemiz önemlidir. Ancak ne yazı ki 17. ve 18. yüzyıllara ait böylesi bir gümrük defterine sahip değiliz.

¹¹² BOA, D.KFM, 124/58, 17 Haziran 1786.

¹¹³ BOA, D.KFM, 127/62, 14 Ocak 1792.

¹¹⁴ BOA, TS.MA.d, 3212.

¹¹⁵ BOA, Ali Emiri, Selim III (AE.SSLM.III), 321/18615, 13 Temmuz 1795.

¹¹⁶ BOA, TS.MA.e, 145/5, 14 Mart 1797.

¹¹⁷ BOA, C.ML, 18/844, 19 Mart 1797.

¹¹⁸ BOA, Bab-ı Defteri İrâd-ı Cedid Hazinesi Defterleri (D.BŞM.İCH.d), 19225, 4 Mayıs 1798.

¹¹⁹ BOA, TS.MA.d, 5329.

¹²⁰ BOA, TS.MA.e, 259/23.

Aslında bu durum, Osmanlı iktisat tarihi araştırmalarının genel bir problemidir¹²¹. Mufassal gümrük muhasebe defterlerinin tutulmamasını, Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıllardaki genel iktisat mantığıyla izah eden tarihçiler vardır¹²². Elimizde bir gümrük defteri olmadığına göre, arşiv kayıtlarındaki dağınık malumatı bir araya getirerek, adadaki ticaretin genel vasfı hakkında kabaca bir resim oluşturmaya deneyeceğiz.

1. İstanköy Narence Limanı ve Gümrüğü

Narence Limanı, sadece ufak tonajlı gemilerin demirlemesine müsait olmasına rağmen, korunaklı yapısıyla adadaki ticaretin merkezi durumundaydı. Limanda gümrük idaresi vardı ve adaya giriş-çıkış yapan malların gümrük işlemleri burada yapıyordu. Gümrük idaresi, İstanköy Adası'ndaki mukātaa işletmesinin bir alt birimi idi. 1676 tarihli bir arşiv kaydından, senelik 186.000 akçe gelire sahip gümrüğün tam adının Mukātaa-i Gümrük-i İskele-i Narence ve Tevâbii olduğunu ve Mustafa Çelebi adlı kişi tarafından işletildiğini öğreniyoruz¹²³. Yüzyılın sonlarında limanın mukātaa değeri bir miktar artışla 188.000 akçeye çıkmıştır¹²⁴. Narence ve ona bağlı iskelelerin, mukātaa rakamlarına yansıyan ticari hacmi, 18. yüzyıl başlarında da sabit kalmıştır¹²⁵.

Vergilendirme: İstanköy Adası'nda, gümrük gelirleri önemli bir yer tutuyordu. Tüccarın, satmak için Narence Limanı'na getirdiği veya adadan alıp başka yerlere götürdüğü her nevi emtia ve eşya vergiye tabiydi. İstanbul Gümrüğü'nde cârî vergi oranları burada da geçerli idi. Buna göre;

121 Mübahat S. Kütükoğlu, "Gümrük", *DVİA*, C 14, İstanbul 1996, s. 267. Linda T. Darling, tarih kaynağı olarak Osmanlı gümrük defterlerini incelemiş ve konu hakkındaki araştırmaların genel bir değerlendirmesi yapmış, ayrıca Osmanlı Arşivi'nde mevcut gümrük kayıtlarına ait ek bir liste de yayımlamıştır. Bk. "Ottoman Customs Registers (Gümrük Defterleri) as Sources for Global Exchange and Interaction", *Review of Middle East Studies*, 49/1, 2015, s. 3-22.

122 Osmanlı iktisat tarihçisi Edhem Eldem, ticari faaliyete fiskalist bakış açısıyla yaklaşan Osmanlı Devleti'nin, alınıp-satılan ürünlerin sistematik kayıtlarını tutma yerine, bu ticaretten elde edilen geliri kaydettiğine; bu sebeple de ticari emtianın cins, miktar ve değeri hakkında birbirini takip eden sağlam kayıtların mevcut olmadığına vurgu yapmaktadır. Bu durumda, arşivlerden toplanan dağınık malzemelerin, araştırmacıları "bir yamalı bohçayla uğraşmak zorunda" bıraktığını söylemektedir. ("Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti", *Türkiye Tarihi 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Kitap Yayınları, İstanbul 2011, s. 346).

123 BOA, D.KFM, 5/106, 16 Mart 1676.

124 BOA, A.DVN, 241/68, 13 Temmuz 1696.

125 BOA, D.KFM, 12/60, 1 Haziran 1706.

Müslüman tüccardan %3 akçe *resm-i gümrük* ve %1 akçe *zarar-ı kassâbiye*¹²⁶ olmak üzere toplam %4 akçe; Osmanlı tebaası Kefere ve Yahudi (*zimmî*) tüccardan %4 *gümrük* ve %1 *zarar-ı kassâbiye* toplam %5 akçe; *Dârü'l-harb*'den gelen ve giden yabancı (*harbî*) tüccardan %5 *gümrük* ve %1 *zarar-ı kassâbiye* olmak üzere toplam %6 akçe vergi alınırdı¹²⁷. Bu vergi oranları, 17. ve 18. yüzyıl boyunca değişmemiştir. Gümrük-i İskele-i Narence Mukâtaası'nın iltizam şartlarını muhtevî 1778 tarihli bir belgede, vergi oranlarının aynı olduğu görülmektedir¹²⁸. Vergilerin tahsilinde sıkıntılar ise eksik olmamıştır.

1710'da mukâtaanın sahibi Mustafa, limana yanaşan bazı tüccar ve bezirganların vergi ödemede zorluk çıkardıklarından yakınmıştır. Ayrıca kalyon ve çekdiride olan leventlerin ellerinde, gümrük icap eden malların vergisini almak da ayrı bir zorluktur¹²⁹. Keza tüccar gemileri için de benzer durum söz konusudur. Çünkü adaya yanaşan tüccar gemilerinin, vergiden kaçınmak için türlü yöntemlere tevessül ettikleri görülmektedir. Mâlikâneci Mîr Halil, 1766'da bu türden bir kaçakçılık durumundan şikâyetçi olmuştur. Yazdıklarına göre, adaya mal ve eşya getiren tüccar gemileri eskiden beri "kadimî gümrük iskelesine" yanaşıp, kanunî *resm-i gümrük*lerini öderler iken, son zamanlarda bazı tüccar gemileri hileye başvurmuşlardır. Kadim iskele yerine, Kaleardı denilen mahalle yanaşarak, mallarını buradan karaya çıkarmak suretiyle vergi ödemekten kaçmaktadırlar. Oysa İstanköy Narence Mukâtaası'nın neredeyse bütün hasılatı gümrük ve aşar gelirinden ibarettir. Buna karşılık gideri çok fazladır. İşte bundan ötürü, gümrük gelirine zarar verecek bu gibi durumların önüne geçilmesi hususunda İstanköy voyvodasına ve nâibine hitaben emir yazılmıştır¹³⁰.

Aynı tarihte, iskele gümrüklerinde yaşanan sıkıntıya dair başka kayıtlar da vardır. Bunlardan birisi, Mukâtaa Eminî Hacı Mehmed Ağa'nın şikâyetine istinaden

126 *Zarar-ı kassâbiye*: Kasaplık ücreti anlamına gelen bu vergi, Osmanlı Devleti'nin paralı askerinin et ihtiyacını karşılamak amacıyla oluşturulan fona gelir sağlamak üzere, ilk defa 1590'da sabit bir vergi olarak konulmuştur. (Genç, *age.*, s. 201).

127 1710 tarihli bir arşiv belgesinde, İstanköy Adası'nda mer'î olan vergi oranları şöyle verilmiştir: "Tüccar tâifesinin furuht için getirdikleri ve alıp götürdükleri emtia ve eşyanın kânun üzere Müsellemandan %3 akçe gümrük ve 1 akçe zarar-ı kassâbiye ve kefer ve Yahudiden %4 akçe ve 1 akçe zarar-ı kassâbiye ki %5 akçe ve dârül-harbden gelen ve giden tüccâr tâifesinden %5 akçe ve 1 akçe zarar-ı kassâbiye %6 akçe alur diyü İstanköy beratı şartı mukayyed olduğu derkenar olunmakla..." [BOA, İbnülemin Maliye (İE.ML), 69/6453].

128 BOA, D.KFM, 118/106.

129 BOA, D.KFM, 14/101, 5 Mayıs 1710.

130 BOA, D.KFM, 104/111, 6 Şubat 1766.

İstanköy Kadısı Mustafa'nın îlâmıdır. İfade edildiğine göre, mukâtaaya bağı Bodrum kazasının Çakallar, Karabağlar ve Sandima adlı mahallerinde sahile yanaşan yerli ve *müste'men tüccar* sefinelerinden bazıları, getirdikleri emtia, eşya ve meyveyi kayıklarla sahile taşımaktadırlar. Bunlardan gümrük vergisi talep edildiğinde, mirî pergandi kaptanlarından Hacı Cafer Bey'in bölükbaşı Çineli Mehmed ile neferattan bazıları, ödemeye muhalefet etmişlerdir¹³¹. Hacı Cafer Bey, Serdulus Mukâtaası mültezimidir. Çineli Mehmed ise onun vekili olarak buralarda tahsilat yapmaktadır. İşte bunların mukâtaasına dâhil yerler ile İstanköy'e bağı Bodrum Limanı'na bağı iskelelerden gümrük tahsili hususunda ihtilaf çıkmıştır. Daha sonra bu mesele tekrar yazışmaya konu edilmiştir. Anlaşıldığına göre Bitez, Müskebi, Sandima, Kadıkalesi, Karabağlar, Karlıbe ve Dirmiler iskeleleri, İstanköy Mukâtaası mülhakatındandır ve Bodrum Gümrüğü'ne bağılıdır. Dolayısıyla buralarda alınıp satılan üzüm, incir ve sair ürünün gümrük geliri, İstanköy mukâtaacılarının adamları tarafından tahsil edilmelidir¹³².

Gümrük-i İskele-i Narence Mukâtaası'na bağı iskelelerde, vergisiz kaçak mal girişi sonraki tarihlerde de sürmüştür. Mâlikâneci Halil Bey bu hususta 1778'de bir arzuhâl sunmuştur. Burada yazılanlara göre, mukâtaanın mülhakatından Bodrum, Çatallar ve Gazelkapusu adlı mahallere gelip giden tüccar gemileri, getirdikleri eşyayı gizlice gemiden çıkarıp, sonra da karayoluyla başka mahallere nakletmektedirler. Böylece gümrük vergisinden kaçmakta ve mukâtaanın zararına sebep olmaktadır. Bu gibi işlere tevessül edenlerin yakalanarak cezalandırılmaları hususunda ferman çıkmıştır¹³³.

2. Ticari Ürünler

İstanköy Adası'nda, ticarete konu ürünleri muhtevî bir gümrük defterine sahip değiliz. Bu durumda, İstanköy Adası'nda ticareti yapılan ürünler hakkında arşiv kaynaklarından derlediğimiz bilgileri özetle gözden geçireceğiz.

Hububat: İstanköy Adası'nda bağcılık ve bahçecilik yaygın olup, hububat tarımı ise zaman zaman adalıların ihtiyacını bile karşılayamamaktadır. Üstelik ada Kahire, Kudüs, Şam ve sair Akdeniz iskelelerinden demir alıp İstanbul tarafına giden gemilerin yol güzergâhında bulunmaktadır. Ayrıca Müslüman hacılar da buraya uğramaktadır. Dolayısıyla zahireye fazlaca ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle

131 BOA, AE.SMST.III, 360/28814, 27 Temmuz 1766.

132 BOA, AE.SMST.III, 168/13176, 18 Şubat 1767.

133 BOA, D.KFM, 118/106, 25 Nisan 1778.

Anadolu yakasındaki Milas taraflarından, sıklıkla İstanköy Adası'na buğday ve arpa sevk ediliyordu¹³⁴. İstanköy Mukâtaası'nın gelirleri arasında, adada ziraati yapılan susam, bostan, erzen (darı), penbe (pamuk), nohut, mercimek, soğan ve bakla gibi ürünlerin öşür vergisinin de olduğunu biliyoruz¹³⁵. 1766 tarihli mukâtaa kaydından İstanköy, Pili, Andimahya ve Kefalos köylerinde üretilen buğday, arpa, darı ve sair mahsulattan, toplam 8.303 kile aynı gelir sağlandığını öğreniyoruz¹³⁶.

Narenciye: Narenciye, özellikle de limon, İstanköy Adası'nın en önemli tarım ve ticaret ürünüdür. Adadaki bahçelerde yetiştirilen limon, hem suyu çıkarılarak hem de yaş olarak satılmaktadır. Narenciye ürünlerinin en büyük alıcısı Osmanlı Sarayı idi. Saray mutfağı (Matbah-ı Âmire) için her yıl adadan, türü ve miktarı belli narenciye ürünü satın alınıyordu. Hezarfen Hüseyin Efendi, saray mutfağı için her yıl alınması mutata olan ürünler arasında, İstanköy Adası'ndan 20 fuçı-ı kebîr (büyük fiç) limon suyunun olduğunu yazmaktadır¹³⁷. 1607 tarihli bir arşiv kaydına göre, İstanköy'den talep edilen ürünler şunlardır: Limon suyu, frenk limonu, ağaç kavunu ve turunç¹³⁸. Bu ürünler, Matbah-ı Âmire tarafından gönderilen vazifeli-lerce her yıl düzenli şekilde adadan satın alınarak gemilerle İstanbul'a taşınıyordu. Limon, piyasada satılmak üzere tüccar tarafından da rağbet görüyordu. Ayrıca 18. yüzyıl sonlarında, artık Rusya yönetimine geçmiş olan Odesa, Kefe ve Kerç gibi kuzey limanlarına ihraç edildiğini de biliyoruz¹³⁹.

İncir: Adada incir üretilmekte ve ticareti de yapılmaktadır. 1768'de ada sakinlerinden Hasan, 15 kantar inciri, tüccardan Hüseyin Efendi'ye satmıştır. Ancak incirin bazısında bozulma ve başka kusur olması, bunları davalık etmiştir¹⁴⁰.

134 Kasım 1729'da adalılar için, Balat ve Milas tarafından 5.000 kile buğdayın satın alınması hususunda emir çıkmıştır. (BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 123, s. 106). Ekim 1765'te ise Mukâtaacı Halil Bey'in talebiyle, pergandi kaptanlarından Hacı Cafer Bey marifetiyle Kuşadası'ndan 6.000 kile buğday nakline müsaade edilmiştir. (BOA, AE.SMST.III, 324/26101).

135 BOA, D.KFM, 85/18, 5 Eylül 1755.

136 BOA, TS.MA.e, 193/15, 22 Mart 1767.

137 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 66.

138 BOA, TS.MA.d, 7290, 19 Mayıs 1607.

139 İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, C LIX/S. 225, Ağustos 1995, s. 370. Kefalos Adası'ndan İstemat Reis'in, 2 Haziran 1785 tarihli izin-i sefineyle ham sirke ve limon suyu yüklü gemisiyle Karadeniz'e çıkarak, hamulesini Rusya hâkimiyetindeki Azak İskelesi'ne boşaltması hakkında: BOA, AE.SABH.I, 77/5356, 14 Kasım 1785.

140 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 175, s. 55, Ağustos 1769.

Kahve: Kahvenin asıl çıkış yeri Mısır olmakla birlikte, nadiren başka yerlerden adaya getirildiği de oluyordu. Örneğin 1653'te İstanbul'dan Selim adlı kişi, Yusuf Reis gemisiyle, İstanköy'deki babası Hacı Kasım'a 10 vakıye kahve göndermiştir. Gemi adaya yanaştığında babası ölmüş, kahveye ise Gümrük Emini kanunsuz şekilde el koymuştur. Selim, bu iddialarla hükümete şikâyetle bulunmuştur¹⁴¹. İstanköy İskelesi'ne getirilip, adada veya başka yerlerde satılan kahvenin her 1 vakıye'sinden 5'er para vergi alınırdı. Adadaki kahve ticareti, İstanbul ve İzmir ve İstanköy ve Tevâbii Kahve Rüsümü Mukâtaası'nın kontrolünde idi. 1721 tarihli arşiv kaydında, Mısır'dan İstanköy İskelesi'ne 5.023 vakıye kahvenin getirilerek satıldığı belirtilmektedir. Kahve tüccarı olarak Hacı Osman, Hacı İsmail, Hacı Mustafa, Hacı Ömer, Hacı Halil ile Rodoslu Mustafa'nın adları sayılmaktadır. İddiaya bakılırsa bunlar, mukâtaacının adadaki vekiliyle anlaşarak vergi kaçırmışlardır¹⁴². Bu vak'ada, Mısır'dan kahve getiren tüccarın tamamının hacı olması dikkat çekicidir. Muhtemelen onlar, hac farızasını yaptıktan sonra dönüşte, satmak için yanlarında kahve getirmişlerdir.

Adada kahve ticareti hakkında başka arşiv kayıtları da vardır. Bogdan Dimitri, bir zimmî Mısır tüccarıdır. Yine Mısır tüccarından ortağı Nikola, 1734'te poliçe akçesiyle Mısır'dan 10 torba kahve satın almıştır. İstanbul'da satmak üzere Gürcü Ali Bey Kalyonu'yla gelirlerken kalyon, İstanköy sahilinde kazaya uğramıştır. Tüccar Dimitri'nin iddiasına göre, ortağı Nikola, adaya çıkarak kahveyi kanunsuz ve senetsiz şekilde satmak suretiyle bunu zarara uğratmıştır¹⁴³. 1758'de İstanbul ve Tevâbii Kahve Rüsümü Mukâtaası'nın senelik malı 88.833 kuruştur (yaklaşık 10.659.960 akçe). Mukâtaanın mâlikânecilerinden Mir-i Âhur-ı evvel Hacı Halil Bey, Rodos ve İstanköy adalarına çeşitli yollarla getirilen kahvenin vergisinde, mukâtaa vekillerinin tüccarla anlaşmasından dolayı düşüş yaşandığını ileri sürmüştür¹⁴⁴. Yukarıda gördüğümüz üzere Halil Bey, aynı zamanda İstanköy Mukâtaası'nın da mâlikânecisidir. Aralık 1795 tarihli bir belgede, İzmir ve Aydın taraflarında satılmak üzere Kahire'den İstanköy'e külliye Yemene kahvesinin geldiği söylenmektedir. Oysa İstanbul'da kahveye çok ihtiyaç olduğundan, bu kahvenin başka yerlere sevkine izin verilmeden gönderilmesi istenmiştir¹⁴⁵. Dağınık arşiv

141 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 2, s. 146, Nisan 1653.

142 BOA, A.DVN, 862/52, 12 Şubat 1721.

143 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 144, s. 174, Şubat 1734.

144 BOA, AE.SMST.III, 50/3573.

145 BOA, Cevdet Belediye (C.BLD), 57/2834, Aralık 1795.

kayıtlarından derlediğimiz bu malumatı, kahvenin, İstanköy Adası'nda önemli bir ticari ürün olduğu şeklinde yorumlayabiliriz.

Tütün: İstanköy'de, az miktarda tütün üretildiği bilinmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar, ayrı bir gümrük oluşturmayacak kadar ufak çaplı tütün üretiminin alınan *âmediye* vergisinin, İstanköy Adası'nda mevcut olduğunu göstermiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki tütün üretim yerleri arasında, İstanköy'ün adı da sayılmaktadır¹⁴⁶. Dolayısıyla İstanköy ve Rodos adalarında, az da olsa tütün tarımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan bu iki adaya, Yenice ve Kırcaali tütünlerine ilaveten, başka yerlerden de tütün getirilmektedir. 1710'da, bu yollarla giriş yapan tütünün vergisinde yaşanan ihtilaf, mukātaa sahiplerince merkezle yazışmaya konu edilmiştir¹⁴⁷.

Tuz: İstanköy Adası'nda, tuz çıkarılan bir *memleha* vardır. Buradan tuz çıkarma ve satışı, İstanköy Mukātaası'nın bir alt birimi olan ve senelik 13.333 akçe gelire sahip Memleha Mukātaası'nın uhdesindedir. 1710 senesi itibarıyla memlehadan tuz çıkarmakla görevli 20 nefer *eşici* görev yapmaktadır. Bunlar *cizye* dışında bütün vergilerden muaftır. Elde edilen tuz, adadaki kalelerin neferatına tevzi edilmekte, artan miktar ise tüccara satılmaktadır. Bu tuz tükenmeden, dışarıdan tuz getirilmesi ise yasaktır. Mukātaanın mâlikânecisi Karakulak Osman Ağa, tuz satış ve tevziindeki bazı düzensizlik ve usulsüzlükleri, 1710'da İstanköy Nâibi Mehmed Efendi vasıtasıyla merkeze bildirmiştir¹⁴⁸.

3. Güvenlik Hadiselerinin Ticarete Etkisi

Adalarda ekonomik ve ticari faaliyeti etkileyen güvenlik hadiselerinin, yabancı korsan saldırılarının yanı sıra, Osmanlı tebaası denizcilerin düzeni bozucu faaliyetleri şeklinde olduğu görülmektedir. Esasında burada sözü edilen korsanlık faaliyeti, Akdeniz'de eksik olmayan bir vakıdır¹⁴⁹. Buna karşılık Osmanlı Devleti, bir yandan Ege adalarının güvenliğini sağlamak için liman kentleri ve sahillerin

¹⁴⁶ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 33, 161, 226.

¹⁴⁷ BOA, C.ML, 190/7868, 13 Ekim 1710.

¹⁴⁸ BOA, D.KFM, 14/103, 104, 10-13 Mayıs 1710.

¹⁴⁹ Emrah Safa Gürkan, korsanlık hakkındaki hacimli eserinde, tarım alanlarının yetersizliğinden dolayı ekonomik sıkıntı çeken “çaresiz adalılar”ın, korsanlığa meyilli olduklarına işaret etmektedir. Bk. *Sultanın Korsanları, Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 265.

belirli noktalarındaki kaleleri tahkim ederken, öte yandan, açık denizlerdeki “akışkan sınırlar”da, güvenlik duvarları oluşturmaya çalışmıştır¹⁵⁰. Derya beyleri (*ümerâ-yı derya*) ve fırkate sahibi (*fırkateciyân*) gemicilere, Ege adaları ve deniz ticaret yollarının güvenliğini sağlamada daha aktif görevler verilmesi de 18. yüzyılın başlarından itibaren uygulamaya konulan güvenlik önlemlerindendir¹⁵¹. Ayrıca, İstanköy Adası'nda da görüleceği üzere, adaların sahile yakın yüksek tepelerinde, *viglai* (*viğla*) denilen gözcüler bulundurdıkları da bilinmektedir¹⁵². Bu genel bağlamda, İstanköy Adası'ndaki iktisadi hayatı etkileyen birkaç hadiseyi gözden geçirebiliriz.

Adaya kalyon, fırkate ve sair gemilerle dışarıdan gelen leventlerin, zaman zaman düzeni bozucu fiilleri, ada sakinlerince şikâyet konusu edilmiştir. 1710'da ahalinin iddiasına bakılırsa, leventlerden bazıları kendi aralarında kavga etmekte, hat-ta birbirlerini öldürmektedir. Daha sonra maktullerin mirasçıları adaya gelerek, halktan para koparmaya çalışmışlardır¹⁵³. Aynı tarihte adanın ileri gelenleri, nâib efendi vasıtasıyla merkeze benzer rahatsızlıklarını iletmışlerdir. Bunların ifadesine göre Cezayir, Tunus ve Trablus gemileri adaya uğradığında, gemilerden çıkan üç beş kişi düzeni bozucu işlere tevessül etmekte, ada halkından da onlara katılanlar olmaktadır. Bunlar çarşı ve pazarda alenen şarap içmekte, bazı evleri basmakta,

150 Osmanlı Devleti'nin, hâkimiyeti altındaki denizlerde kesin olarak belirlenmiş bir “deniz sınırı” olup olmadığı hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Deniz sınırlarını “fluid borders” (akışkan sınırlar) terimiyle tanımlama eğilimi yaygındır. Michael Talbot, Ege adaları ve denizyolunun güvenliğini sağlamak için, 1696'da çıkarılan bir imparatorluk emrine işaret etmektedir. Buna göre Andros (Andre) Adası'ndan İstanköy'e uzanan ve İzmir'de sona eren bir güvenlik hattı oluşturulmuştur. Yazar, Ege'de adaların, deniz sınırı oluşturmadaki rollerine vurgu yaparken, Akdeniz'in bütününde Osmanlılar için önceliğin, deniz ticaret yollarının güvenliğini sağlamak olduğunu ifade etmektedir. Bk. “Separating the Waters from the Sea: The Place of Islands in Ottoman Maritime Territoriality during the Eighteenth Century”, *Islands of the Ottoman Empire*, ed. Antonis Hadjikyriacou, Marks Wiener Publishers, Princeton 2018, s. 61-85.

151 Tafsilat için bk. Yusuf Alperen Aydın, “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C XLV, 2015, s. 161-184.

152 Adalarda, kıyı kenarındaki köylerde ahalinin, yüksekçe bir tepede nöbetleşe gözcülük yapmaları, adaların eski sahiplerinden Osmanlılara tevarüs etmiş köklü bir gelenektir. Yüksekçe yerler manasında eskiden *viglai* denilen terim, Rodos ve İstanköy adalarının ilk kânunnâmelerine *viğla* şeklinde geçmiştir. Burada gözcülük yapan kimselerin, ada açıklarında şüpheli bir gemi görmeleri hâlinde, hemen kaleye haber vermeleri sıkı kurala bağlanmıştır. Bu gibi gözetleme yerleri için, Osmanlı arşiv belgelerinde “*karavul yer*” tabiri kullanılmıştır. Tafsilat için bk. Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası (XVI. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 94-95.

153 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 56, s. 87, Temmuz 1710.

halkın malına ve ırzına taarruz etmekte, hatta cinayet işlemektedirler¹⁵⁴. Benzer bir şikâyet 1731'de kayda geçmiştir. İstanköy Nâibi Ahmed Efendi'nin yazdıklarına göre, fırkate kaptanlarından olup kıslamak üzere İstanköy'de bulunan Eyüb Kaptan'ın leventleri rezalet çıkarmıştır. Hamam basarak genç oğlancıkların ırzına geçtikleri, tabancayla korkuttukları hamile kadınların düşük yapmalarına sebep oldukları bildirilmiştir. Bütün bunların faturası Eyüb Kaptan'a kesilerek vazifeden azledilmiştir¹⁵⁵. Narence Limanı'nda demirlemiş fırkate kaptanları ve maiyetlerindeki leventlerin, adada düzeni bozucu faaliyetlerine dair şikâyetler, sonraki tarihlerde de eksik olmamıştır. Böylesi durumlar için 2 Mayıs 1765 tarihinde Kapudan Paşa'ya, İstanköy kadısı ve voyvodasına hitaben emir yazılmıştır. Ancak yine de şikâyetlerin önü alınamamıştır. İstanköy Mukâtaası'nın mâlikânecisi Mîr Halil Bey, hükümete sunduğu bir arzuhâlde, leventlerin adada mukâtaa voyvodasının işlerine müdahalesi ve ahalinin malına ve ırzına taarruzundan şikâyetçi olmuştur¹⁵⁶.

Adanın güvenliğini sağlamak, esas itibarıyla derya beyi ve kalelerdeki neferatın görevidir. Bunlara ilaveten gözcüler de vardır. Karavul Dağı'na yerleştirilen gözcülerin vazifesi, adaya yaklaşan düşman gemilerini haber vermektir. Ancak 1718 tarihinde ada halkı, bu gözcülerin son zamanlarda vazife yerlerini terk ettiklerinden şikâyetçi olmuştur¹⁵⁷. Gözcülerin masrafı, ada halkınca karşılanıyordu. 1722'de adalılar, korsan saldırısına karşı koruma hizmetinde istihdam edilen bekçinin masrafı için, Yahudilerden bazılarının ödeme yapmaya karşı çıktıkları iddiasıyla merkeze şikâyet arzı sunmuştur¹⁵⁸.

1760'ta adada, korsanlıkla dolaylı şekilde alakalı ilginç bir hadise yaşanmıştır. İki korsan fırkatesinin yakalanmasıyla görevli Donanma-yı Hümayun'dan kalyon, çekdirme ve fırkate gemileri İstanköy Adası'nın 50 mil kadar açığında demirlemiştir. Kaptanıderya Hacı Abdülkerim Paşa ve mürettebatın çoğu, Cuma namazı münasebetiyle adaya çıkmışlardır. Kapudâne-i Hümayun Kaptanı Mustafa Kaptan da yerini terk etmiştir. Bunu fırsat bilen eski ve yeni esirler, 20 Eylül 1760 Cuma günü gemide isyan çıkarmışlardır. Kalyondaki 50-60 kadar neferatla birlikte reis, yelkenci, ambarcı ve yoldaş gibi mürettebattan bazısını öldürüp, rüzgârın da yardımıyla firar etmişlerdir. Bunu haber alan Hacı Abdülkerim Paşa adadan

154 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 56, s. 403, Ekim 1710.

155 BOA, Cevdet Bahriye (C.BH), 222/10306, 27 Temmuz 1731.

156 BOA, D.KFM, 119/110, 8 Ocak 1780.

157 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 76, s. 111, Kasım 1718.

158 BOA, A.DVNS.ŞKT.d, 95, s. 155, Ocak 1723.

bir tüccar kalyonuyla, Mustafa Kaptan ise bir tüccar gemisiyle harekete geçmiştir. Ancak isyancılar, yelken açarak hızlıca kaçmışlardır. Daha sonra yapılan soruşturmada, ihmal ve kusurlu bulunan Abdülkerim Paşa Rodos Adası'na sürgün, Mustafa Kaptan ise Rodos Kalesi'ne kalebend edilmiştir. Ayrıca Donanma Başağası Kalmuk Mehmed, Gemi Ağası Tavukçu-oğlu Ahmed, Üçüncü Reis Hüseyin ile Vekilharç Osman adlı kişiler de yine kusurlu bulunduklarından, Tersâne-i Âmir'e'de hapsedilmelerine karar verilmiştir. Daha sonra bunlardan bazıları, kusurlarına binaen idam edilmiştir¹⁵⁹.

Adaların güvenliği, Rusya ile savaşın devam ettiği 1770'lerde ciddi tehlike altına girmiştir. 1773'te otuz gemilik Rus filosunun İstanköy'e çıkarma yapma teşebbüsü, ada halkının da destek verdiği savunma karşısında başarısız olmuştur. Rus saldırısına karşı adanın korunması için Nisan 1773'te, Aydın Âyanı Aziz-zâde Abdullah ve kardeşi ile diğer ileri gelenlerden asker toplamaları istenmiştir¹⁶⁰. Alınan savunma tedbirleri netice vermiştir. Nitekim Eylül 1773'te, İstanköy'deki düşman gemilerinin hezimete uğrayarak firar ettikleri, ancak Sisam ve İzmir civarlarında dolaştıkları bildirilmiştir¹⁶¹. Dönemin tarihçisi Şem'dânî-zâde, Rusların irili ufaklı otuz kadar gemiyle İstanköy Adası'na yanaşarak, adaya yirmi top çıkardıklarını ve köyleri yağma ettiklerini; fakat âyanları Abdurrahman Ağa öncülüğünde karşı saldırıya geçen adalıların, Rusları hezimete uğratarak kovduklarını yazmaktadır¹⁶².

Ege adalarındaki savaş tedirginliği, takip eden yılda bir müddet daha sürmüştür. Sakız'dan limon ve Midilli'den revgan-ı zeyt (zeytinyağı) yükleyen Mehmed Reis ve Ahmed Reis, dokuz günlük yolculukla 21 Ocak 1774 tarihinde İstanbul'a ulaşabilmişlerdir. Bunlardan istihbarat alınmıştır. Duruma bakılırsa, 3 sakız kayığı ve 7 zeytinyağı yüklü kayık bunlara refakat etmiştir. Zeytinyağı taşıyanlar Boğazhisar'a salimen dâhil olmuşlardır; öbürleri ise Bababurun adlı mahalde olup yakın zamanda gelmeleri beklenmektedir. Bu sırada Limni, İmroz ve Bozcaada düşman tehdidi altındadır. Ali Paşa tarafından boğaz kayıklarıyla buralara yardım

159 BOA, AE.SMST.III, 213/16781, 21 Eylül 1760; BOA, C.BH, 183/8626, 4/197, Ekim 1760; C.BH, 189/8901, 1 Ağustos 1761; Ahmed Vâsıf Efendi, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâ'iku'l-ahbâr'ı, 1166-1188/1752-1774, (İnceleme ve Metin)*, haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 204-205.

160 BOA, AE.SMST.III, 192/15107, Nisan 1773.

161 BOA, C.BH, 74/3506, 15 Eylül 1773; Emecen, "İstanköy", s. 310.

162 *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'î't-Tevârih*, C II/B, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 106.

gönderilmesi düşünülmüştür¹⁶³. Mart 1774 tarihinde ise İstanköy Adası'na düşman saldırısı haber alındığından, Aydın Muhassılı vekili Cihan-zâde Mustafa'nın yardım göndermesi emredilmiştir¹⁶⁴.

Hülasa İstanköy Adası, savaş yıllarını işgale uğramadan atlatsa da bu süre boyunca deniz ticaretinin olumsuz etkilendiği açıktır. Yukarıda temas ettiğimiz üzere bunun izlerini, İstanköy Mukâtaası'nın idaresi ve muhasebesi bağlamında görmek mümkündür. Denizlerde korsan tehdidi ise savaştan bağımsız olarak, takip eden yıllarda da zaman zaman ortaya çıkacaktır. Nitekim Haziran 1791 başında İstanköy açıklarında bir korsan Çamlıca kayığı görünmüştür. Buna karşılık İstanköy eşrafından Aşçı Paşa-zâde Hacı Mustafa Bey, iki kayık donatarak harekete geçmiştir. Korsan kayığı, Mustafa Bey kayığına çarptıysa da çıkan çatışmada, korsanlardan 3'ü öldürülmüş, 15'i denize atlanmış ve kayıktaki 25 kişi ise esir alınmıştır¹⁶⁵.

Sonuç

İstanköy Adası'nda Osmanlı iktisadi yapısı, adanın fethinin hemen ardından, mukâtaa sistemine göre düzenlenmişti. Adanın deniz ticaretine açılan kapısı Narence Limanı gümrüğü başta olmak üzere, ticari emtia ve ziraî mahsulden alınan tüm vergiler, mukâtaanın gelir kalemine dâhil edilmiştir. İstisna tutulan sadece, adadaki gayrimüslimlerin ispençe vergisidir ki bu gelir, Rodos'taki Sultan Süleyman Han Evkafı'na aittir. Bu durumda, ada ekonomisinin genel manzarasına, mukâtaa merceğinden bakmanın yararlı olacağı düşüncesiyle, metnimizi, büyük ölçüde mukâtaa merkezli olarak inşa ettik. Esasında bu bir tercih değil, ada ekonomisi hakkında mevcut kaynakların, büyük ölçüde mukâtaa teşkilatıyla doğrudan ya da dolaylı irtibatlı olmasındandır.

1523'teki ilk düzenlemede beş alt birimden oluşan İstanköy Mukâtaası, sonrasında mali hacim ve idari yapı olarak büyümüştür. 1679 tarihli bir kayıta, mukâtaa birimlerinin sayısının on dörde çıktığı görülmektedir¹⁶⁶. Mukâtaanın 1.218.000 akçe tutarındaki mali büyüklüğünde, 18. yüzyıl süresince sadece ufak değişimler olmuştur. İstanköy'de mukâtaa sisteminin teşekkülünde, ada, yakın çevresiyle beraber düşünülmüştür. Bu mantıkla, adanın kuzeybatısındaki Kalimnos ile Lirynos adalarıyla, karşısında yer alan Bodrum Limanı da İstanköy Mukâtaası'na dâhil

¹⁶³ BOA, TS.MA.e, 899/73, 21 Ocak 1774.

¹⁶⁴ BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), 911/39314, Mart 1774.

¹⁶⁵ BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 211/11478, 212/11495, 11481, 10, 20 Haziran 1791.

¹⁶⁶ BOA, AE.SMMD.IV, no. 2/130, 15 Haziran 1679.

edilmiştir. Dolayısıyla, adadaki Osmanlı iktisadi organizasyonu perspektifinden bakıldığında, adanın, çevresinden kopuk “izole” bir yapı oluşturmadığı görülür. Kaldı ki, kıyıya oldukça yakın olan İstanköy'ün, Batı Anadolu sahilleriyle ticari bağlarının olduğunu, ayrıca adada zaman zaman ortaya çıkan hububat ve gıda yetersizliği durumlarında, Anadolu'dan takviyenin yapıldığını görmekteyiz. Keza İstanköy'ün, Doğu Akdeniz ile İzmir ve oradan İstanbul'a doğru devam eden denizyolu güzergâhı üzerinde bulunması da adanın, dış dünyayla canlı bağlar kurmasını sağlayan bir husus olmuştur.

Ege adalarının idari ve iktisadi bakımından serbest statüde (otonom) olup olmadıkları, ada çalışmalarında tartışılmış bir husustur. Mamafih, Osmanlı idare sisteminin genel mantığı çerçevesinde yorumlandığında, büyük birer mali ünite oluşturan adaların idaresinin, kesinlikle bir otonomi anlamına gelmeyeceği ifade edilmiştir¹⁶⁷. İstanköy Adası ve adanın mukātaa sistemindeki iktisadi teşkilatlanmasının yapısı ve işleyişi de bu argümanı destekler mahiyettedir. Zira İstanköy Mukātaası'nın gerek idaresi gerekse gelirlerin harcanmasında, merkezî hükümetin ya da mahallî idarecilerin müdahalesine kapalı bir yapının olduğu görülür. Ancak bu durum, ada ekonomisinin, mukātaa sahiplerince keyfi olarak yönetildiği anlamına gelmez. Mukātaanın hangi kurallara göre idare edileceği, vergiler, gelir ve harcama kalemleri kesin kurallarla belirlenmiş hususlardır. Esasında bunun sadece İstanköy'e mahsus olmayıp, Osmanlı mukātaa ve mâlikâne uygulamasının genel mantığı olduğu malumdur. İstanköy Mukātaası'nın idaresinde, yine Osmanlı maliyesinin genel manzarasına benzer şekilde *iltizam*, *mâlikâne* ve *ocaklık* sistemleri uygulanmıştır. Mukātaa gelirleri, adanın fethinden sonra kâunnâme ile belirlenmiş vergi kalemlerinden oluşmaktadır. Gümrük vergisi oranında, yıllar içinde ufak artışlar olmuştur. İşletmenin aynı geliri fazladır. Aynı ve nakdi gelirlerin nerelere harcanacağı da belirlenmiştir. Gelirlerin büyük kısmı, adada ve çevresindeki kalelerde muhafaza hizmetinde bulunan askerlerin maaşları ve masraflarına sarf edilmekte (*ocaklık*), arta kalan ufak miktar kalelerin tamirinde kullanılmaktadır. Mukātaanın diğer gider kalemi ise Rodos'taki Sultan Süleyman Han Vakfı'na yapılan tahsisattır. Vakıf ile ocaklık sahipleri arasında anlaşmazlık eksik olmamıştır.

Mukātaanın vergi (*mal*) değeri, 18. yüzyıl boyunca neredeyse donuk kalmıştır. Ancak mâlikânecilerin, merkezde ödedikleri *muaccele* miktarı, yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi ölçüde artmıştır. Bu durum, adadaki genel iktisadi faaliyetin hacminde ve kârlılığında periyodik artış olduğu şeklinde yorumlanabilir. Osmanlı

167 *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 65.

maliyesinde, mâlikâne uygulamasının ilk yıllarında, mukâtaayı deruhte eden mâlikânegilerin, o iktisadi ünitenin bulunduğu yerden olması ve işletmeyi bizzat idare etmesi hedeflenmiş iken, zamanla mukâtaaların, bir nevi “rantiyer” haline gelen, merkezdeki üst düzey bürokrat zümresinin elinde toplandığı bilinmektedir¹⁶⁸. İstanköy Mukâtaası’nın idaresinde de buna benzer bir durumun olduğu görülmektedir. 18. yüzyılın başlarında mukâtaanın mâlikânecisi Tevkii Ali Paşa’dır. Onun vefatının ardından iki oğluna geçmiş, onlarsa mukâtaayı, 1731’den itibaren yarım asırdan fazla süre boyunca ellerinde tutmuşlardır.

Mukâtaa rakamları ölçeğinden, ada ekonomisinin mali hacmine dair de birkaç kıyaslama yapmak yararlı olabilir. Cezîre-i İstanköy ve Tevâbii Mukâtaası’nın mali büyüklüğünü, diğer birkaç mukâtaa ile kıyaslayabiliriz. Mukâtaa-i İfraz-ı Cedid-i Rodos ve Mukâtaa-i Gümrük-i Hazîne-i Rodos ve Tevâbii’nin 1135 H. (1722-23 M.) senesi malı 1.200.000 akçe¹⁶⁹; 1738’de Mukâtaa-i İzmir ve Sakız ve Tevâbii’nin ise 18.217.050 akçedir¹⁷⁰. Aynı tarihlerde İstanköy Mukâtaası’nın büyüklüğü 1.244.000 akçe olduğunu hatırlarsak, demek ki Rodos ile İstanköy adalarının mali büyüklüğünün birbirine yakın olduğu, İzmir ve Sakız gümrüğü gelirine kıyasla ise oldukça mütevazı kaldığı söylenebilir.

İstanköy Adası’ndaki ekonomik faaliyetin genel karakterine dair ise kısaca şunlar söylenebilir: Adada ekonomik hayatın omurgasını tarım ve ticaret oluşturmaktadır. İstanköy’de tarıma müsait topraklar, çevredeki diğer Ege adalarına göre nispeten fazladır. Ancak adada hububat tarımı sınırlı, bağcılık ve bahçecilikse yaygındır. Limon ve diğer narenciye ürünleri hem miktar hem de kalite yönünden dikkate değer ölçüdedir. Saray mutfağının (Matbah-ı Âmire) limon suyu ve diğer narenciye ihtiyacı, büyük ölçüde adadaki bahçelerden karşılanmaktadır. Mîrî alımlar, adada bir bakıma tekel oluşturmuştur. İhraç mallarının, narenciye ve diğer tarım ürünlerinden oluştuğu, tuzun da bunlara dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Mısır tarafından kahve, tütün ve adaların günlük yaşamlarında ihtiyaçları olan alet-edevat, kumaş vs. ürünlerin, dış alımı oluşturduğunu tahmin edebiliriz.

¹⁶⁸ Genç, *age.*, s. 113.

¹⁶⁹ BOA, AE.SAMD.III, 215/20784.

¹⁷⁰ BOA, D.HMK.d, 22114, s. 2.

KAYNAKLAR**Arşiv Kaynakları**

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 145/5, 193/15, 259/23, 396/65, 899/73, 1140/55.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri (TS.MA.d), 2194, 3212, 5329, 7290, 10582.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

Atik Şikâyet Defteri (A.DVNS.ŞKT.d), 2, 4, 42, 47, 50, 51, 55, 56, 58, 71, 76, 89, 95, 111, 132, 144, 171, 175.

Maliyeden Müdevver Defter (MAD.d), 9511.

Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d), 42, 46, 98, 114-1.

Tapu Tahrir Defteri (TT.d), 640.

Ali Emiri Tasnifi (AE):

Mehmed IV (AE.SMMD.IV)

Ahmed III (AE.SAMD.III)

Osman III (AE.SOSM.III)

Mustafa III (AE.SMST.III)

Abdülhamid I (AE.SABH.I)

Selim III (AE.SSLM.III)

Cevdet Tasnifi (C):

Askeriye (C.AS)

Bahriye (C.BH)

Belediye (C.BLD)

Maliye (C.ML)

İbnülemin Tasnifi (İE):

Hariciye (İE.HR)

Maliye (İE.ML)

Bab-1 Defteri İrad-1 Cedid Hazinesi Defterleri (D.BŞM.İCH.d), 19225.

Bab-1 Defteri Haremeyn Mukataası Kalemî (D.HMK.d), 22114.

* Numaraları verilmeyen tasniflerden, araştırmada kullanılan vesikaların numaraları, metin içinde dipnotta gösterilmiştir.

Bab-1 Defteri Kefe Mukataası (D.KFM)

Bab-1 Asafl Divan-ı Hümayun Kalemi (A.DVN)

Bab-1 Asafl Şikâyet Kalemi (A.DVN.ŞKT)

Hatt-ı Hümayun (HAT)

Kaynak Eserler

Ahmed Vâsıf Efendi, *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâ'iku'l-ahbâr', 1166-1188/1752-1774, (İnceleme ve Metin)*, haz. Nevzat Sağlam, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Beauvau, Henry de, *Relation Journaliere du Voyage de Levant*, de son Altesse 1615.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C IX, haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018.

Pirî Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Rosaccio, Giuseppe, *Viaggio da Venetia, a Costantinopoli Per Mare, e per Terra, & insieme quello di Terra Santra*, Venetia 1598.

Stochove, Sieur de, *Le Voyages d'Italie et du Levant: Contenant la description des royaumes, provinces, gouvernemens, villes, bourgs...*, 1670.

Şem'dânî-zâde Fındıklı Süleyman Efendi *Târihi, Mür'i't-Tevârih*, C II/B, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aydın, Yusuf Alperen, "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C XLV, 2015, s. 161-184.

Bostan, İdris, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, C LIX/S. 225, Ağustos 1995, s. 353-394.

Bostan, İdris, "Derya Beyi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 9, İstanbul 1994, s. 200-201.

- Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003.
- Çelikkol, Zeki, *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Darling, Linda T, "Ottoman Customs Registers (Gümrük Defterleri) as Sources for Global Exchange and Interaction", *Review of Middle East Studies*, 49/1, 2015, s. 3-22.
- Demircan, Yasemin, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası (XVI. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, ed. Cevdet Küçük, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK), Ankara 2001.
- Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, ed. İdris Bostan, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003.
- Eldem, Edhem, "Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti", *Türkiye Tarihi, Geç Osmanlı İmparatorluğu, 1603-1839*, C 3, çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 341-396.
- Emecen, Feridun, "İstanköy", *DVİA*, C 23, İstanbul 2001, s. 308-310.
- Erdoğan, M. Akif, "Rodos Adasındaki Osmanlı Evkafı (1522-1711)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XV/S. 1, 2000, s. 9-30.
- Eriş, Sırrı - Tâlip Yücel, *Ege Denizi Türkiye İle Komşu Ege Adaları (İkinci Baskı)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- Frangakis-Syrett, Elena, *Trade and Money, The Ottoman Economy in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*, The ISIS Press, İstanbul 2010.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, 5. Baskı, İstanbul 2009.
- Grenet, Mathieu, "Recrutement et service dans les petits consulats français de Méditerranée orientale aux XVIIe et XVIIIe siècles", *Cahiers de la Méditerranée*, S. 103, 2021, s. 1-25.
- Gürkan, Emrah Safa, *Sultanın Korsanları, Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Hadjikyriacou, Antonis, "Envisioning Insularity in the Ottoman World", *Islands of the Ottoman Empire*, ed. Antonis Hadjikyriacou, Marks Wiener Publishers, Princeton 2018, s. vii-xix.

Kaymakçı, Mustafa - Cihan Özgün, *Rodos ve İstanköy Türkleri: Türk Kurtuluş Savaşı'na Katkıları ve Güncel Sorunları*, Eğitim Yayınevi, Konya 2020.

Konuk, Neval, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'deki Osmanlı Mimarisi*, Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara 2008.

Köse, Ensar, “Kefe Limanı ve Karadeniz Ticareti (18. Yüzyılın İlk Yarısı)”, *Türk Denizcilik Tarih Sempozyumu-VII, “Karadeniz Limanları”*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, S. 12, Temmuz 2015, s. 24-56.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Ahidnâme”, *DVİA*, C 1, İstanbul 1988, s. 536-450.

Örenç, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.

Özey, Ramazan, “Adalar Denizi ve Batı Anadolu Bölgesi Hakkında”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, C 1/ S. 3, İstanbul 2001, s. 27-36.

Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003.

Panzac, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden - Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2020.

Şakiroğlu, Mahmut H., “Cezâyir-i Bahr-i Sefid”, *DVİA*, C 7, İstanbul 1993, s. 500-501.

Talbot, Michael, “Separating the Waters from the Sea: The Place of Islands in Ottoman Maritime Territoriality during the Eighteenth Century”, *Islands of the Ottoman Empire*, ed. Antonis Hadjikyriacou, Marks Wiener Publishers, Princeton 2018, s. 61-85.

Tuncel, Metin - İdris Bostan, “Dünden Bugüne Ege Adaları”, *Coğrafya Dergisi*, S. 6, İstanbul 1998, s. 27-58.

Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi, ed. Cevdet Küçük, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) Yayını, Ankara 2002.

Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Zei, Eleftheria, “The Historiography of Aegean Insularity”, *Islands of the Ottoman Empire*, ed. Antonis Hadjikyriacou, Marks Wiener Publishers, Princeton 2018, s. 37-58.